

ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ, «Ο ΑΡΤΟΣ Ο ΖΩΝ»*

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΡ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, Δ. Θ.

δ) Ἡ αὐτοπροσφορὰ τοῦ Υἱοῦ.

«Ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω ἡ σὰρξ μου ἐστὶν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (Ἰωάν. 6,51).

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι ὁ Ἰησοῦς συνέστησεν εἰς τοὺς Γαλιλαίους νὰ ἐργάζωνται «τὴν βρωσὴν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου δώσει» (6,27) εἰς αὐτούς. Ἐν ταυτῷ ἀπεκάλυψεν, ὅτι αὐτὸς εἶναι «ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγη ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα», τονίσας ὅτι «ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω ἡ σὰρξ μου ἐστὶν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (6,51), δι' αὐτό, «ἐάν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου²¹ καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἶμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν²² ἐν ἑαυτοῖς. Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἶμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον» (6,53. 54α).

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 158 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

21. Διὰ τοῦ ὅρου τούτου πλειστάκις αὐτονομάζεται ὁ Κύριος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν Συνοπτικῶν καὶ τοῦ Ἰωάννου. Ἰδιαιτέρως κατὰ τὸ Δ' εὐαγγέλιον, ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι ἱστορικὸν πρόσωπον ἔχον γνώσιν τῶν οὐρανίων πραγμάτων (12,13), κατερχόμενον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ διὰ τοῦ πάθους ἀνερχόμενον «ὅπου ἦν τὸ πρότερον» (6,62:3,12). Ἡ δημιουργομένη σχέσις μετὰξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων δὲν εἶναι ἐξωτερικὴ, ἀλλὰ ἐσωτερικὴ. Ὁ ὅρος οὗτος, ἦτο γνωστὸς εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῶν ὀψιαιτέρων χρόνων τόσον ἐκ τῆς Π.Δ. ὅσον καὶ τῶν Ἀποκρύφων καὶ κατέχει σημαντικὴν θέσιν εἰς τὰς ἐσχατολογικὰς προσδοκίας τῆς μεσοδιαθηκικῆς ἐποχῆς. Γενικὴ ἦτο ἡ πίστις τόσον περὶ τῆς υπερβατικότητος, ὅσον καὶ περὶ τοῦ ἀσυμβιβάστου τῆς ἐνσαρκώσεώς του, πολλῶ δὲ μᾶλλον τοῦ παθητοῦ του. Πλείονα περὶ τούτου ἰδὲ ἐν: A. Hastoupis, *The Conception of the Messiah in the Apocryphal Literatur*, Athens 1952, σ. 16 ἐξ. Σ. Ἀγουρίδου, *Ἐνάχ*, Ἀθῆναι 1955, σ. 74. Ἄνδρ. Παπαγεωργακοπούλου, *Ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου*, ἐν Ἀθήναις 1957. Β. Βέλλα, *Δανιήλ*, Ἀθῆναι 1966, σ. 107 ἐξ. Γ. Ρηγοπούλου, *Ἡ περὶ Μεσσίας Πίστις...*, σ. 28. Γ. Πατρώνου, *Μεσσιανικαὶ καὶ ἐσχατολογικαὶ Προσδοκίαι τῆς Μεσοδιαθηκικῆς περιόδου* (200 π.Χ.-100 π.Χ.), Ἀθῆναι 1970, σ. 75. Β. Τσάκωνα, *Ἡ Χριστολογία τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου*, Ἀθῆναι 1969, σ. 61 ἐξ. J. Coppens—Le Dequeker, *Le Fils de l' Homme et les Saints du Très-Haut en Daniel VII*, dans les *Apocryphes et dans le Nouveau Testament* 1961, σ. 73 ἐξ. O. Cullmann, *Christologie du Nouveau Testament*, Neuchâtel 1958, σ. 116 ἐξ. F. M. Brown, *μν. ἐργ.*, σ. 229 ἐξ.

22. Κατὰ τὴν Π.Δ. ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ, ὁ φορεὺς, ὁ χορηγὸς τῆς ζωῆς (Ἰεζ. 3,14:; Ψ35(36),10: Ἠσ. 57,16: Σ. Σολ. 2,13:), ἄρα καὶ αἰώνιος (Δευτ. 32,40: Ψ101 (102),

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν χωρίων τούτων, προκύπτουν τὰ ἐξῆς συμπεράσματα: α) ἡ «βρωσις ἢ μένουσα εἰς ζωὴν αἰώνιον» εἶναι «ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς», τὸν ὅποτον «δίδει» ὁ Πατὴρ (πρβλ. 6,33). Ὁ «ἄρτος» οὗτος εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ «ἄρτος ὁ ζῶν». γ) Ὁ «ἄρτος ὁ ζῶν» εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου, δι' ὃ καὶ «ἢ σὰρξ» τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι «ἢ σὰρξ» τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. δ) Ἡ «σὰρξ» αὕτη, τ. ἔ. «ὁ ἄρτος τοῦ Θεοῦ» (στ. 33), «ὁ ἄρτος ὁ ζῶν», «ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς» (6,35), «δίδεται» «ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (στ. 51).

Ἐν τῷ ἰωαννείῳ εὐαγγελίῳ ἀπαντῶνται οἱ ὅροι «σ ὤ μ α» καὶ «σ ἄ ρ ξ». Διὰ τοῦ ὅρου «σ ὤ μ α» (2,21;19,39.40: 20,12) δηλοῦται, ἐν μὲν 2,21 ὅτι «ὁ ναὸς τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ ἀντιτίθεται εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς σημεῖον ἀποδείξεως τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων»²³, ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς χωρίοις, τὸ νεκρὸν σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. Διὰ τοῦ ὅρου «σὰρξ»²⁴ ὀρίζεται ἡ ἀνθρωπότης ὀλόκληρος (17,2), τὸ ὄρατὸν τῆς προ-

27: Τῶβ. 13,1: Ἦσ. 28,12). Ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει ζωὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ (Γεν. 2,7), τρέφεται παρ' αὐτοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ διὰ τῶν καρπῶν τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς (Γεν. 2,9: 3,22) καὶ καλεῖται νὰ ἐκλέξῃ τὴν ζωὴν ἀντὶ τοῦ θανάτου, διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης του (Δευτ. 30,15.19-20). Πᾶσαι αἱ ἐν τῇ Π.Δ. ἐκφράσεις, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ζωὴν, κατανοοῦνται ἐν ἀναφορᾷ πάντοτε πρὸς τὸν Θεὸν (πρβλ. «Δένδρον ζωῆς» (Γεν. 3,9.22: Παρ. 3,38), «Ὀδὸς ζωῆς» (Ψ 15 (16),11), «πηγὴ ζωῆς» (Ψ 35 (36) 10), «Βίβλος ζωῆς») Ψ. 68: (69),29), «χώρα ζωῆς» (Ἰὼβ 28,13). Ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χορηγούμενη ζωὴ, εἶναι ζωὴ χαρᾶς (Ψ. 102 (103), 3-5), ἡ δὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοιαύτη, διὰ τοὺς δικαίους, ζωὴ αἰωνία (Δαν. 12,2). Πρβλ. Β. Βέλλα, αὐτόθι, σ. 170. Ἐν τῇ Κ.Δ., καὶ δὴ τοῖς Συνοπτικοῖς, ἐφ' ὅσον ὁ ὡς ἄνω ὅρος ἀναφέρεται εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν Θεόν, νοεῖται ἡ μέλλουσα ζωὴ (Ματθ. 7,14: 18,8: 19,16.29: 25,46: Μαρκ. 9,43: 10,29: Λουκ. 10,8: 18,29), ἐν ᾧ ἐν ταῖς Πράξεσι καὶ ταῖς παυλείοις ἐπιστολαῖς (Πραξ. 2,28: 3,15: 5,20: 11,18 13,46.48: Ρωμ. 6,2-5:3:2 Κορ. 5,17: Γαλ. 2,20) δηλοῦται τόσον ἡ παρούσα ὅσον καὶ ἡ μέλλουσα ζωὴ ὑπὸ τὴν ἑνωίαν τῆς «καινῆς», τῆς «ἐν Χριστῷ» ζωῆς (πρβλ. Β. Ἰωαννίδου, Ἡ Χριστολογία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, Ἐν Ἀθήναις 1958 σ. 33). Ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ (7,16), ὁ ὅρος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀκατάλυτον ζωὴν τοῦ Χριστοῦ (C. Spicq, L'Épître aux Hébreux, τ. 2, Paris 1953, σ. 193), ἐν δὲ 1 Ἰωάν. 1,12: 1 Πέτρ. 3,7: καὶ 2 Πέτρ. 1,3 εἰς τὴν αἰωνίαν ζωὴν τῶν πιστῶν.

23. Πρβλ. O. Cullmann, L' Oposition contre le Temple de Jérusalem, motif de la théologie Johannique et du monde ambiant, ἐν Des Sources..., σ. 25.

24. Ὁ ὅρος «σ ἄ ρ ξ» **κρσξ** ἐν τῇ Π.Δ. σημαίνει ἐν κυριολεξίᾳ: α) αὐτὴν ταύτην τὴν σάρκα, β) πᾶν ζῶν, γ) τὴν ἀνθρωπότητα ὀλόκληρον, μεταφορικῶς δὲ, 1) τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν, 2) τὸν ἔσω ἄνθρωπον, 3) τὸ πεπερασμένον καὶ ἀδύναμον τοῦ ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρὸς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ. (Πλείονα περὶ τούτου ἰδὲ ἐν, E. S c h w e i z e r, R. Meyer, ἄρθρον «σὰρξ» ἐν Kittel, T.W. N.T τ. VII, σ. 105 108. H. M o h l - K o e n l e i n, L' Homme selon l' Apôtre Paul, Neuchâtel 1951, σ. 13 ἐξ. Ἡ ὑπὸ τῶν Ὁ ἀπόδοσις τοῦ **κρσξ** διὰ τοῦ «σὰρξ» δεικνύει ὅτι τοῦτο ὀρθῶς μετεφράσθη ὑπ' αὐτῶν, δεδομένου ὅτι, ἐν τῇ Π.Δ. ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος τεχνικὸς ὅρος ἐμφαίνει οὐ μόνον τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα (Γεν. 2,21. 23: 29,14: 40,19: Δευτ. 4,23: Κριτ. 9,2: 1 Βασ. 17,44: 3 Βασ.

9,36: Ἰεζ. 37,6 κ.λ.π.), ἀλλὰ συνηθέστερον αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀνθρώπινον σῶμα (Γεν. 2,24: 9,15-16: Ἐξοδ. 30,32: Λευιτ. 13,31 ἔξ. 21,15: 3 Βασ. 4,24: Ψ. 19,9 κ.λ.π.) ἦτοι τὴν ὄλην ὕλικὴν τοῦ διφυοῦς ἀνθρώπου φύσιν, πρὸς δὴλωσιν τῆς ὁποίας εἰδικώτερον οἱ Ὁ' χρησιμοποιοῦν, ἐπὶ τὸ σαφέστερον, τὸν ὄρον «σῶμα» μεταφράζοντες οὕτως ἐπίσης τὸ **נְשָׁמָה**.

Ν. Μ π ρ α τ σ ι ὡ τ ο υ, Ἀνθρωπολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, I, Ὁ "Ἀνθρωπος ὡς θεῖον δημιουργημα, Ἐν Ἀθήναις 1967, σ. 63. J. T. R o b i n s o n, The Body, A Study in Pauline Theology, West Press 1977, σ. 11. Ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῦ Qumrân ὁ ἐν λόγῳ ὄρος σημαίνει α) τὸ πρόσωπον, β) τὴν ἀνθρωπότητα, γ) τὸ παροδικὸν τοῦ ἀνθρώπου. Οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ διαρχία σαρκὸς-πνεύματος.

Ἐν τῇ Κ.Δ. καὶ δὴ τοῖς Συνοπτικοῖς, ὁ ὄρος ἀπαντᾷ μόνον εἰς τρία χωρία, (Ματθ. 16,7: Μαρκ. 14,38: Λουκ. 24,39) ἐν τοῖς ὁποίοις δηλοῦται ἡ γῆϊν ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰς συμπαρομαρτούσας ἀδυναμίας διὰ τὴν περινόησιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν κατανίκησιν τοῦ γαιώδους φρονήματος.

Παρὰ Παῦλον, ὁ ὄρος πλειστάκις ἀπαντῶν, σημαίνει οὐ μόνον τὴν γῆϊν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τὴν ὄλην ἀνθρωπίνην προσωπικότητα. Κατὰ τὸν Παῦλον, ἡ σὰρξ καθ' ἑαυτήν, δὲν εἶναι κακὴ, ἀλλ' οὐδετέρα. Εἶναι τὸ ὄργανον, δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου (πλεῖονα ἰδὲ ἐν M e h l - K o e n l e i n, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 12. 14 ἔξ. Σ. Ἄ γ ο υ ρ ἰ δ ο υ, Ἡ Ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἄπ. Παύλου, ἐν «Βιβλικὰ Μελετήματα», τ. Β', σ. 191 ἔξ. C. S p i c q, Dieu et l' Homme selon le Nouveau Testament, Paris 1961, σ. 165 ἔξ. J. H e r i n g, Le Royaume de Dieu et sa venue², Neuchâtel 1959, σ. 249 ἔξ. H. C o n z e l m a n n, μν. ἔργ., 191). J. T. R o b i n s o n, αὐτόθι. Ὁ Παῦλος ἐξ ἄλλου, ποιεῖται λόγον περὶ «τοῦ Χριστοῦ κατὰ σάρκα» (Ρωμ. 1,3) ὡς καὶ ἀπερὶ τοῦ σώματος τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ» (Κολ. 1,22) ὑπονοῶν τὴν ὄλην ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Κυρίου, τὴν ὄμοιαν ἀνθρώπῳ χωρὶς ἁμαρτίας (πρὸβλ. Φιλιπ. 2,7), ἥτις, ὡς τοιαύτη, διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου, κατεδίκασε τὴν ἁμαρτίαν. Π. Τ ρ ε μ π ἔ λ α, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολὴν, Ἐν Ἀθήναις 1956, σ. 118-119. F r. L e e n - h a r d t, L' E p i t r e de saint Paul aux Romains, Neuchâtel 1957, σ. 116, 117. Ἰ ω ἄ ν. Καραβιδοπούλου, Ἐρμηνευτικὸν Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς Ἐπιστολὴν τοῦ Ἄπ. Παύλου, ἐν Ε. Ε.Θ.Σ.Π. Θεολογία, τ. Π' (1968), σ. 422. Β. Τ σ ἄ κ ω ν α, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἐν Ἀθήναις 1975, σ.90. Οὐδαμοῦ ὁ Παῦλος ποιεῖται λόγον περὶ τῆς βρώσεως τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ. Ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς γράφων ἀπερὶ τῶν ἡμερῶν τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ» (5,7), δηλοῖ τὰς ἡμέρας τῆς ἐπιγείου ζωῆς του, ἐνῶ ἐν 10,20, διὰ τῆς ἐκφράσεως «διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ» ἐννοεῖ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον διήνοιξε νέαν ὁδὸν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ μέσου τοῦ καταπετάσματος τῆς παλαιᾶς λατρείας (J. | H e r i n g, L' E p i t r e aux Heubreux, Neuchâtel 1954, σ. 98. C. S p i c q, L' E p i t r e aux Heubreux, τ. 2, σ. 316). Περὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου τούτου διευτυπώθησαν πολλοὶ ἀπόψεις περὶ ὧν ἐπιθι, Π. Τ ρ ε μ π ἔ λ α, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους καὶ τὰς Ἐπτὰ Καθολικὰς Ἐπιστολάς, Ἀθήναις 1956, σ. 144. E. S c h w e i z e r, ἄρθρον «σὰρξ» ἐν T.W.N.T., τ. VII, σ. 143. Ἐν Ἰακώβου 5,3, ὁ ἐν λόγῳ ὄρος ἔχει τὴν σημασίαν τῆς σαρκὸς ὑπὸ τὴν στενὴν ἔννοιαν, ἐνῶ ἐν 1 Πέτρ. 1,24 διὰ τοῦ «πᾶσα σὰρξ» νοεῖται ἡ ἀνθρωπίνη φύσις οἷα προῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀδάμ, ὁ ἄνθρωπος ὁ ὑποκείμενος εἰς θάνατον, ὡς καὶ ἡ ἀνθρωπότης ὀλόκληρος, ἐνῶ ἐν 3,18: 4,1, ἐνθα ἵνεται λόγος περὶ τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ, δέον νὰ ἐρμηνευθῇ ὁ ὄρος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Κυρίου, ἥτις ἔπαθεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ (Τ ρ ε μ π ἔ λ α, αὐτόθι, σσ. 326. 362. 358. S c h w e i z e r, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 102. 143). Ἐν Ἰούδα 7, ὑποδηλοῦται ἡ ἀνθρωπίνη σὰρξ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς γενετησίου ἱκανοποιήσεως.

σωπικότητα του Ἰησοῦ καὶ ἡ ὡς ἀνθρώπου προέλευσίς του (8,15)²⁵, ἡ γενετική του ἀνθρώπου ὀρμή (1,13), ἡ σφαῖρα ἡ ὀρίζουσα τὸν ἐν γαίῳ φρονήματι ζῶντα (3,6)²⁶, διὰ δὲ τῆς ἐκφράσεως «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» (1,14) δηλοῦται ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ Λόγου, ἦτοι, ὁ προαιώνιος Λόγος, ἐνσαρκωθείς, ἐγένετο ἀνθρώπος ἀσθενῆς καὶ θνητὸς κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν²⁷.

Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Ἰωάννου²⁸, ὀδηγούμεθα εἰς τὸν παραλληλισμὸν: «Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο», «Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς «ἐν σαρκὶ ἐλήλυθεν»,

25. Ed. Sch weizer, αὐτόθι, σ. 139. Π. Τρεμπέλα, Ὑπομν. εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, σ. 293.

26. Sch weizer, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 139. 141. Π. Τρεμπέλα, μν. ἔργ., 109. πρβλ. (Ἰωάν. 2,16). Τοῦ ἀυτοῦ, Ἡ πρὸς Ἑβραίους..., σ. 473. Σ. Ἀγουρίδου, Ὑπόμνημα εἰς τὰς Α', Β', καὶ Γ' Ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, Ἀθήναι 1973, σ. 101, καθ' ὅν, ὁ ὅρος «σὰρξ» χρησιμοποιεῖται ἐν τῇ ἐνοίᾳ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἐμπειρικοῦ, τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου (Ἐφ.σ. 2,3: 1 Πέτρ. 2,11: 2 Πέτρ. 2,10.18), οὐχὶ δὲ ἐν γενικωτέρᾳ βιβλικῇ ἐνοίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀσθενοῦς δημιουργήματος ἐναντι τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ. Πρβλ. A. Feuillet, Le Prologue du Quatrième Evangile, 1968, σ. 98. Pr. F. Wetscott, The Gospel according to John, τ. 1, Michigan 1954, σ. 238.

27. Π. Τρεμπέλα, Ὑπομν. εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, σ. 57. Πρβλ. 2 Ἰωάν. 7: «Ἰησοῦν Χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί», ἔνθα ἡ ἐνσάρκωσις θεωρεῖται ὡς ἐν συνεχῆς παρὸν, πρβλ. Τρεμπέλα, Ἡ πρὸς Ἑβραίους..., σ. 532. Κατὰ τὸν καθηγ. Σ. Ἀγουρίδη, ἡ σχέσις τῆς Β' ἐπιστολῆς πρὸς τὴν Α' συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς τοῦ «ἐρχόμενον» μὲ τὴν ἐνοίαν τοῦ «ἐλθόντα». Ὁ Bullman σημειοῖ, ὅτι ὁ ἐνεστώς «ἐρχόμενον» ἀποτελεῖ ἄχρονον χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀπεσταλμένου τοῦ Θεοῦ (μν. ἔργ., σ. 251). Ὡσαύτως, ἐν 1 Ἰωάν. 4,2. «Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα», ἔνθα τὸ «ἐν σαρκὶ» ἐρμηνευτέον ὡς δηλοῦν οὐ μόνον τὴν ἐνανθρώπησιν, ἀλλ' ὀλόκληρον τὴν ἐπὶ γῆς δρᾶσιν του: Τρεμπέλα, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 501. M. Kohler, Le Coeur et les Mains, Commentaire de la 1ère Epître de Jean, Neuchâtel 1962, σ. 138-9. Κατὰ ταῦτα, ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ Λόγου ταυτίζεται μὲ τὴν «ἀπόδοον» τοῦ Ἰωῦ τοῦ Ἀνθρώπου» (Ἰωάν. 3,15) τοῦ «διδόντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν (πρβλ. Ματθ. 20,28), τοῦ «Ἄρτου τοῦ ζῶντος» ἐξ οὗ ἐάν τις φάγη ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα» (Ἰωάν. 6,51). Τὸ ρ. «καταβαλεῖν» πολλακίς ἀπαντᾷ ἐν τῇ Π.Δ. καὶ κυρίως ἐπὶ περιπτώσεων ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ χάριν τοῦ Ἰσραήλ. Οὕτως, ὁ Θεὸς «κατή»θε) διὰ νὰ σώσῃ τὸν λαὸν του (Ἐξ. 3,8), «κατέβη» εἰς τὸ Σινᾶ διὰ νὰ δώσῃ τὸν Νόμον (Ἐξ. 19,20), ἐνῶ νεφέλη «κατήρχετο» ἐπὶ τῆς Σικηνῆς τοῦ Μαρτυρίου ὁσάκις εἰσῆρχετο εἰς αὐτὴν ὁ Μωϋσῆς (Ἐξ. 33,9-10). Χαρακτηριστικὴν ἐκφρασιν τῆς ἰδέας τοῦ «καταβαίνοντος» Γιαχβὲ θὰ ἠδύνατό τις νὰ εὕρῃ ἐν Ἠσ. 63,19 (Μασ.): «Ἄ ἐὰν ἐσχίζες τοὺς οὐρανοὺς καὶ κατέβαινες...». Ἐν τῇ Κ.Δ. καὶ δὴ παρὰ τοῖς Συνοπτικοῖς, τὸ ρ. ἔχει τοπικὴν σημασίαν (Ματθ. 11,23: 24,17: 27,40: Μαρκ. 3,15: Λουκ. 17,31) ἐξαιρέσει τῶν χωρίων Ματθ. 3,16: Μαρκ. 1,10: Λουκ. 3,22 ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς καθόδου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐν εἰδεί περιστερᾶς, ἐπὶ τὸν Κύριον κατὰ τὴν βάπτισίν του. (πρβλ. Ἰωάν. 1,32.33). Ὁ Παῦλος ταυτίζει τὴν «κατάβασιν» τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὴν ἐνσάρκωσιν καὶ τὴν «ἀνάβασιν» μὲ τὴν ἀνάστασιν (πρβλ. Ἐφ. 4,9), Πλείονα περὶ τούτων ἰδὲ ἐν L. Dussant, L' Eucharistie, Paque de toute la Vie, Paris 1972, σ. 41 ἐξ.

28. Ἰωάν. 1,14: 1 Ἰωάν. 4,21: 2 Ἰωάν. 7.

ὁ Ἰησοῦς Χριστός «ἐν σαρκί, ἐρχόμενος». Ἐξ αὐτοῦ συναγεται: Ὁ Λόγος-Σάρξ, ὁ Ἰησοῦς ἐν σαρκί. Ἐπομένως, ἡ σὰρξ «ἐνταῦθα», δὲν εἶναι τι τὸ ἀφηρημένον, ἀλλὰ συγκεκριμένον. Σημαίνει ἐν ὀρισμένον πρόσωπον, τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν σαρκωθέντα Λόγον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ²⁹.

Τὸ διατι ὁ Ἰωάννης χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον «σὰρξ» ἀντὶ τοῦ ὄρου «σῶμα» ἐγένετο ἀντικείμενον πολλῆς συζητήσεως μεταξὺ τῶν ἐρμηνευτῶν. Κατὰ τὸν Götze³⁰, ἡ ἀραμαϊκὴ λέξις **ἡσῶ** δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς «σῶμα» καὶ ὡς «σὰρξ». Ὁ W. Michaelis³¹ ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Ἰωάννης ἐχρησιμοποίησεν ἐνταῦθα τὸν ὄρον «σὰρξ», ἐπιφυλασσόμενος νὰ χρησιμοποίησῃ τὸν ὄρον «σῶμα» διὰ τὸ νεκρὸν σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. Κατὰ τὸν J. Lagrange³², δικαιολογεῖται ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἐν λόγῳ ὄρου, διότι «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο». Ὁ O. Cullmann³³, εὐρίσκει σκοπιμότητα εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου χρησιμοποίησιν τοῦ ὄρου τούτου, διότι οὕτω καταφαίνεται, ὅτι τὸ ὑλικὸν μέρος τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας σκανδαλίζει. Τὸ «σκάνδαλον» εὐρίσκεται ἐν τῇ φύσει τοῦ μυστηρίου καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ «σκάνδαλον» τῆς Σαρκώσεως τοῦ Λόγου.

Ἴσως πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου, ὡς τίθεται κυρίως ἐν τῷ Ἰωάν. 6, εἶναι ἀναγκαῖα ἡ διάκρισις τῶν ἐννοιῶν τῶν ἐκφραζομένων διὰ τῶν ὡς ἄνω ὄρων. Ἐφ' ὅσον ὁ ὄρος «σὰρξ» σημαίνει, ὡς εἶδομεν, τὸν ἄνθρωπον, ἄρα, ὅταν ὁ Ἰησοῦς ὀμιλῇ περὶ τῆς σαρκός του (6,51) δὲν ἐννοεῖ τὴν νεκρὰν σάρκα του, ἀλλ' ἐαυτὸν ζῶντα, τὸν ἐν σαρκί ἐρχόμενον Θεόν. Ἡ κατανόησις τούτου, καθίσταται πληρεστέρα ἐν τῇ διερευνήσει τοῦ ὄρου «ὁ δ ὁ σ ὡ». Ἡ προσφορὰ αὕτη τοῦ Ἰησοῦ, ἥτις ἴσα δύναται πρὸς αὐτοπροσφορὰν, ἐκφραζομένη εἰς χρόνον μέλλοντα, δὲν πρέπει νὰ ἐντοπίζεται μόνον εἰς τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὡς ὑποστηρίζεται³⁴, ἀλλ' ἐν τῇ ὄλῃ ζωῇ τοῦ Κυρίου, ἥτις κορυφουμένη εἰς τὸ Πάθος καὶ τὴν Ἀνάστασιν, προσφέρεται ἐν τῇ Θεῖᾳ Εὐχαριστίᾳ³⁵. Ἐξ ἴσου, τὸ ρ. «δῶσω», δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀνα-

29. Βίττη Εὐσ., Πτυχὴ τῆς Ἰωαννεοῦ Ἀνθρωπολογίας, ἐν «Θεολογία» τ. 44 (1973) σ. 217.

30. Das Abendmal, Eine Diatheke Jesusoderletztes Gleichnis, 1920, παρὰ, O. Cullmann, Les Sacraments..., ἐν, La Foiet le Culte..., σ. 190.

31. Die Sacramente im Johannesevangelium, παρὰ, O. Cullmann, μν. ἔργ., σ. 190.

32. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 183. A. Feuille t, μν. ἔργ., σ. 119.

33. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 190-191. Ἐσθίω, μελλ. ἔδομαι (τὸ «φάγομαι» ἐν τῇ Π.Δ.): Γ. Βερναρδάκη, Λεξικὸν Ἑρμηνευτικόν, Ἐν Ἀθήναις 1908, σ. 573.

34. Dussaut, μν. ἔργ., σ. 117. Dodd, αὐτόθι σ. 339.

35. Ἰωάν. 6,32. 33.51: «Ἐνταῦθα τὸ μυστικὸν τοῦ ἄρτου παρασημειωτέον, ὅτι σὰρκα αὐτὸν λέγει καὶ ὡς ἀνισταμένην δῆθεν (διὰ πυρός), καθάπερ ἐκ φορᾶς καὶ οπορᾶς ὁ πυρὸς ἀνίσταται, καὶ μέντοι διὰ πυρὸς συνανισταμένην εἰς εὐφροσύνην τῆς ἐκκλησίας ὡς ἄρτον πεπτόμενον» ἸΚλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Παιδαγωγός, Α, VI, Β.Ε.Π. τ. 7, σ. 101.

φερόμενον εἰς μίαν καὶ μόνην ἱστορικὴν στιγμὴν, ἀλλ' ἡ αὐτοπροσφορὰ αὐτῆ ἔχει διαχρονικὰς διαστάσεις καθ' ὅτι, ὡς προαναφέρθη, ὁ Ἰησοῦς εἶναι «ὁ Ἐρχόμενος ἐν σαρκί», «ὁ καταβαίνων» εἰς τὸν κόσμον³⁶. Ἡ αὐτοπροσφορὰ τοῦ Ἰησοῦ δὲν ἐπενεργεῖ μαγικῶς ἐπὶ παντὸς ἀνθρώπου, ἀλλὰ καλεῖται οὗτος εἰς τὴν προσοικειώσιν «τῆς ζωῆς», διὰ τῆς βρώσεως τῆς σαρκὸς καὶ πόσεως τοῦ αἵματος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου (στ. 53) ἐν τῇ Θείᾳ Εὐχαριστίᾳ, ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου. Οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα» δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς δηλοῦντες μόνον τὸ πάθος καὶ τὸν θάνατόν του. Ὡς δὲ ὁ R. H. Strachan³⁷ παρατηρεῖ, ἡ σὰρξ καὶ τὸ αἷμα τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ταυτόσημα. Ὁ Ἰησοῦς ἦλθεν ἐν σαρκὶ καὶ αἵματι. Τὴν αὐτὴν γνώμην διατυποῦν οἱ Betz³⁸ καὶ De Jong³⁹. Τοῦναντίον, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ ἡ ἀποψις, καθ' ἣν οἱ ἐν στ. 53-54 λόγοι τοῦ Ἰησοῦ, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς ἰδρυτικὸς λόγους τοῦ μυστηρίου τῆς Θ. Εὐχαριστίας, ὡς διασφύζονται ὑπὸ τῶν Συνοπτικῶν καὶ τοῦ Παύλου.

Ἐν τῇ βρώσει τῆς σαρκὸς καὶ τῇ πόσει τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου, τ.ξ. ἐν τῇ Θ. Εὐχαριστίᾳ, τελειοῦται ἡ ἔνωσις τοῦ πιστοῦ μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ πιστὸς διὰ τῆς ἐνώσεως ταύτης ζωοποιεῖται⁴⁰. Ἡ δημιουργουμένη σχέσις

36. Ὁ Brown, μν. ἔργ. σ. 134, δέχεται, ὅτι τὸ ρ. «δώσω» ἀναφέρεται εἰς τὸ πάθος, παραλληλίζων τοῦτο πρὸς τὸ «παραδιδόναι» (πρβλ. Ρωμ. 8,32; Γαλ. 2,20), καὶ τὸ «διδόναι» (Γαλ. 1,4). Θεωρεῖ δὲ ὡς ὑπόβαθρον τῆς ἐννοίας ταύτης τὸ Ἡσ. 53,12.

37. Μν. ἔργ., σ. 190. B r. F. W e s t c o t t, μν. ἔργ., σ. 240.

38. J. P. De J o n g, L' Eucharistie comme realité symbolique, Paris 1972, σ. 180.

39. De J o n g, αὐτόθι, σ. 70.

40. Ἰωάν. 6,54: «Τοῦτο ἔλεγε δηλῶν ὅτι ἐν αὐτῷ ἀνακρινᾶται» (Ἰ ω ά ν ν ο υ Χ ρ υ σ ο σ τ ὶ μ ο υ, εἰς Ἰωάν. ὁμ. 47,1 M.P.G. 59, 263). Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Κολ. ὁμ. 6,4, ἐνθ' ἄνωτ., τ. 62, 263: «περιλαμβάνεις τὴν Δεσπότην, ἀ ν α κ ε ρ ἄ ν ν υ σ α ι τῷ σώματι, ἀ ν α φ ὄ ρ η τῷ σώματι τῷ ἄνω κειμένῳ». Τοῦ αὐτοῦ, εἰς Ἰωάν. ὁμ. 46,2-3. M.P.G. 59,260: «Ἴνα μὴ μόνον κατὰ τὴν αὐτοῦ γενώμεθα, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, εἰς ἐκείνην ἀ ν α κ ε ρ α σ θ ῶ μ ε ν τὴν σάρκα. Διὰ τῆς τροφῆς γὰρ τοῦτο γίνεται ἧς ἐχαρίσατο, βουλόμενος ἡμῖν δεῖξαι τὸν πόθον, ὃν ἔχει περὶ ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο ἀνέμιξεν ἑαυτὸν ἡμῖν, καὶ ἀνέφυρε τὸ σῶμα αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς, ἵνα ἐν τῷ ὑπάρξωμεν, καθάπερ σῶμα κεφαλή συνημμένον. Τῶν γὰρ σφῆδρα ποθοῦντων ἐστὶ τὸ δεῖγμα... Δι' ὃ καὶ ὁ Χριστός... εἰς φίλιαν ἐνάγων μείζονα, καὶ τὸν πόθον ἐπιδεικνύς τὸν περὶ ἡμᾶς, οὐκ ἰδεῖν αὐτὸν μόνον παρέσχε τοῖς ἐπιθυμοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἄψασθαι, καὶ φ α γ εῖ ν καὶ ἐ μ π ἦ ξ α ι τοὺς ὀδόντας τῆ σ α ρ κ ῖ, καὶ σ υ μ π λ α κ ῆ ν α ι, καὶ τὸν πόθον ἐμπλήσσει πάντα». Πρβλ. Κ υ ρ ῖ λ λ ο υ Ἰ α λ ε ξ α ν δ ρ ε ῖ α ς, εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην M.P.G. 73, 584BC: «Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα...»: Ὡσπερ εἶ τις κηρὸν ἐτέρῳ συνάψει κηρῷ, πάντως δῆπου καὶ ἕτερον ἐν ἐτέρῳ γεγονότα κατ΄ὄψεται· τὸν αὐτὸν, οἶμαι, τρόπον καὶ ὁ τὴν σάρκα δεχόμενος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ, καὶ πίνων αὐτοῦ τὸ τίμιον αἷμα καθά φησιν αὐτός, ἐν ὧς πρὸς αὐτὸν εὐρίσκειται συνακρινόμενος ὡσπερ καὶ ἀμιγνύμενος αὐτῷ διὰ μεταλήψεως, ὡς ἐν Χριστῷ μὲν αὐτὸν εὐρίσκεισθαι, Χριστὸν δὲ αὐ πάλιν ἐν ἑαυτῷ». «Τρώγομεν αὐτοῦ τὴν σάρκα καὶ πίνομεν αὐτοῦ τὸ αἷμα κοινωνοὶ γενόμενοι [διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τῆς αἰσθητῆς ζωῆς τοῦ Λόγου καὶ

μεταξὺ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ πιστοῦ ἔχει ὡς πρότυπον τὴν σχέσιν τοῦ «ἀποστέλλοντος» καὶ «δίδοντος» Πατρός, πρὸς τὸν «ἀποστελλόμενον» καὶ «διδόμενον» Υἱόν.

Ἡ συνεξέτασις τῶν στ. 53. 54 ὀδηγεῖ εἰς τὴν διαπίστωσιν, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου δὲν δίδει μόνον τὸ μάννα τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν δόξαν διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἀναστάσεώς του. Κατὰ συνέπειαν, ἡ εὐχαριστιακὴ βρῶσις καὶ πόσις ἀναποσπάστως συνδέεται μὲ τὴν ἀνα-γέννησιν καὶ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀληθοῦς ζωῆς. Τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην διττῶς ὁ Κύριος διετύπωνεν εἰπών: «ἐάν τις φάγη ἐκ τοῦ ἄρτου τούτου (τοῦ ζῶντος), οὐ μὴ ἀποθάνῃ» καὶ «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζῶν αἰώνιον» (στ. 54)⁴¹.

Ἴσως ἡ συγκεφαλαίωσις τῶν ἀνωτέρω καὶ ἐρμηνεία τῶν δύο ὄρων «σὰρξ-αἷμα», δύναται νὰ εὐρεθῇ ἐν τῷ στ. 57: «ὁ τρώγων με» τ.ἔ. «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα» (ἤτοι, τὴν ἀληθῆ βρῶσιν), «ζήσει δι' ἐμέ», ἤτοι ἔνεκεν ἐμοῦ, τ.ἔ. ἔνεκεν τῆς πλήρους καὶ τελείας κοινωνίας μετὰ τοῦ Ἰησοῦ ὡς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἥτις ὡς πρότυπον ἔχει τὸ μυστήριον τῆς σχέσεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα: «καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ ζῶν Πατήρ, ἀγάθω ζῶ διὰ τὸν Πατέρα καὶ ὁ τρώγων με κἀκεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ» (στ. 57).

ε) Ἡ ἀναγκαιότης τῆς βρώσεως τοῦ «Ἄρτου τοῦ ζῶντος».

*«Ἐάν τις φάγη ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου
ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα» (Ἰωάν. 6,51).*

Ὁ Κύριος δὲν ἀπεκάλυψε μόνον τὴν, τῇ εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρός, αὐτοπροσφοράν του, ὡς τοῦ «Ἄρτου τοῦ ζῶντος», ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου βρώσεως τοῦ «Ἄρτου» τούτου.

Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη χωρεῖ προοδευτικῶς:

τῆς Σοφίας. Σάρκα γὰρ καὶ αἷμα πᾶσαν αὐτοῦ τὴν μυστικὴν ἐπιδημίαν ὀνόμασεν καὶ τὴν ἐκ πρακτικῆς καὶ φυσικῆς καὶ θεολογικῆς συνεστῶσαν διδασκαλίαν ἐδήλωσε, δι' ἧς τρέφεται ἡ ψυχὴ καὶ πρὸς τὴν τῶν ὄντων θεωρίαν παρασκευάζεται» (Μ. Βασιλείου, Μ.Ρ.Γ. 92, 253).

41. Lindars B., The Gospel of John, London 1972, σ. 268. Πρβλ. Εἰρηναίου, Ἐλεγχος ψευδωνύμου γνώσεως (ἀποσπ. ἐκ τοῦ βιβλ. XVII, 5, Β.Ε.Π. 5, σ. 153): «Ὡς γὰρ ἀπὸ γῆς ἄρτος προσλαμβάνομενος τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, οὐκέτι κοινὸς ἄρτος ἐστίν, ἀλλ' εὐχαριστία, ἐκ δύο πραγμάτων συνεστηκυῖα ἐπιγίγειο τε καὶ οὐρανίου, οὕτω καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μεταλαμβάνοντα τῆς εὐχαριστίας, μηκέτι εἶναι φθαρτά, τὴν ἐλπίδα τῆς εἰς αἰῶνα ἀναστάσεως ἔχοντα». Πρβλ. καὶ τὴν ἔκφρασιν, «τὸν σαρκοφόρον ἄρτον», ἐν Μ. Ἀθανασίου, περὶ Παρθενίας (κατὰ τὴν ἐκδ. Feilke mann), Μ.Ρ.Γ. 28, 265 ὑπ. 23.

1) «'Εγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγη ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω ἡ σὰρξ μου ἐστὶν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (5,51).

2) «'Εάν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς» (6, 43).

3) «Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον» (6,54).

4) «Καθὼς ἀπέστειλέν με ὁ ζῶν Πατὴρ καὶ γὰρ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα καὶ ὁ τρώγων με κἀκεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ» (6,57).

Εἰς τὰ ἀνωτέρω χωρία διαπιστοῦμεν δύο κοινὰ σημεῖα: α) τὸ ρ. «τρώγειν» (εἰς διαφόρους ρηματικούς τύπους), καὶ β) τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ παροχὴν ζωῆς.

«Εἶναι σαφές, γράφει ὁ Ἰ. Ζηζιούλας⁴², ὅτι ὡς Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου ἐμφανίζεται ὁ Κύριος ἐν σχέσει πρὸς τὴν Εὐχαριστίαν ἐν τῷ Δ' εὐαγγελίῳ. Διὸ καὶ ἡ κοινωνία τῆς εὐχαριστίας περιγράφεται ἐκεῖ ὡς βρῶσις οὐχὶ ἀπλῶς τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ τῆς σαρκὸς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου (6,53). Ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ταύτην, ὡς Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου, ὁ Ἰησοῦς ἐμφανίζεται ἐν τῷ Δ' εὐαγγελίῳ οὐχὶ μόνον ταυτιζόμενος πρὸς τὸν ἄρτον τῆς εὐχαριστίας (6,48), ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν περιληπτικὴ τῶν «πολλῶν» πραγματικότης (6, 56)». Ἐφ' ὅσον ἐν τοῖς πρόσθεν ἐδέχθημεν, ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον «σὰρξ» Χριστοῦ νοεῖται αὐτὴ αὐτὴ ἢ θεανθρωπίνη ὑπόστασις τοῦ Κυρίου, ἄρα, ὁ πιστὸς καλούμενος εἰς βρῶσιν τῆς «σαρκὸς» ταύτης, καλεῖται εἰς μέθεξιν αὐτῆς τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ μέθεξις αὐτὴ συντελεῖται ἐν τῇ εὐχαριστιακῇ μετοχῇ, ὑπὸ τὴν πλέον πολυδιάστατον αὐτῆς μορφήν. Καὶ δὴ, ὁ ἄνθρωπος δὲν καλεῖται νὰ καταστῇ ἀπλῶς θαυμαστὴς ἢ ὀπαδὸς τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ διὰ τῆς πίστεως, τοῦ ταυτισμοῦ τῆς θελήσεώς του πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ, τὴν αὐτοπροσφορὰν του πρὸς τὸν κόσμον, ὅστις εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν χῶρος ἐκδηλώσεως τῆς θείας ἀγάπης, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Κυρίου, ὅστις «οὐκ ἤλθε διακονηθῆναι ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν» (Ματθ. 20,28). Οὕτως, ἡ βρῶσις τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ, σημαίνει μετοχὴν εἰς τὴν ταπείνωσιν καὶ τὸ Πάθος ἀλλὰ καὶ τὴν δόξαν τῆς ἀναστάσεώς του, ἄρα καὶ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ζωῆς ἐκείνης, τὴν ὁποίαν, λαβὼν παρὰ τοῦ Πατρὸς, χορηγεῖ εἰς τοὺς πιστοὺς (Ἰωάν. 6,57). Κατὰ ταῦτα, ἡ εὐχαριστιακὴ κοινωνία χαρίζει εἰς τὸν πιστὸν καὶ τὴν δυνατότητα τῆς μετοχῆς του, κατὰ χάριν, εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἡ ἀγαπητικὴ σχέσις τῶν τριῶν Προσώπων, ἡ θεία ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπον, γίνεται τρόπος ζωῆς τοῦ πιστοῦ, ἀγαπῶντος τοὺς ἄλλους «καθὼς» ἠγάπησε

42. Ἡ Ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ Ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας, Ἀθήναι 1965, σ. 42-43.

αὐτὸν ὁ Κύριος (πρβλ. Ἰωάν. 13,34)⁴³. Τὸ ἐπίρρημα «καθώς», ἰσχυρότερον τοῦ «ὡσπερ», δεικνύει τὴν ὁμοιότητα τῆς φύσεως καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν ἀναλογίαν τῆς πράξεως⁴⁴. Ἐξ ἄλλου ἀφοῦ ὁ Ἰωάννης χρησιμοποιεῖ τὸ ρ. «τρώγειν», διὰ τὸ ὅποσον ὁ Ο. Cullmann⁴⁵ ἐφιστᾷ ἰδιαίτερος τὴν προσοχήν, διότι τὸ ρ. τοῦτο, ἐννοιολογικῶς, εἶναι σκληρότερον τοῦ «ἐσθίειν»⁴⁶, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ μετοχὴ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ σημαίνει ἄρσιν τοῦ σταυροῦ Του (πρβλ. Ματθ. 16,24), ἐθελουσίαν θυσίαν διὰ τὸν κόσμον (πρβλ. Ἰωάν. 10,18). «Ἐὰν ὁ Ἰησοῦς, γράφει ὁ H. M. Feret⁴⁷, ἠθέλησε τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας νὰ συστήσῃ πρὸ τοῦ Πάθους του καὶ οὐχὶ κατὰ τινά ἄλλην στιγμὴν τοῦ ἐπὶ γῆς βίου του, ἢ μετὰ τὴν Ἀνάστασίν του, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι, αὐτὸς ὁ Μεσσίας προσωπικῶς καὶ ὁ λαὸς τοῦ Μεσσία, θὰ ἀνήρχετο ἐπὶ τοῦ Γολγοθαῖ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ συνήπτετο ἡ νέα καὶ αἰωνία διαθήκη». Καὶ ἡ διαθήκη αὕτη σημαίνει μετοχὴν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῇ εὐχαριστιακῇ βρώσει συμβαίνει μία θαυμαστὴ συναλλαγὴ, μία ἀνταλλαγὴ ζωῆς: ὁ πιστὸς ἐγκεντριζόμενος εἰς τὴν σάρκα τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Λόγου, ζῆ τὴν ζωὴν αὐτῆς, καθίσταται κοινωνὸς καὶ μέτοχος τῆς θείας ζωῆς τὴν ὁποίαν ἡ φύσις αὐτῆ ζῆ⁴⁸. Ἐν αὐτῷ δὲ ἐξασφαλίζει τὴν ἀνα-γέννησιν καὶ τὴν ζωὴν ἐν τῇ ἀναστάσει (πρβλ. 6,40.54)⁴⁹.

στ) Ἡ Κρίσις.

«Σκληρός ἐστὶν ὁ λόγος οὗτος»
τίς δύναται αὐτοῦ ἀκοῦειν»; (Ἰωάν. 6,60).

Ἐνῶ οἱ Γαλιλαῖοι κατεπλάγησαν ἐκ τοῦ θαυμαστοῦ χορτασμοῦ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ἐν τούτοις, «κατ' ὄψιν κρίνοντες» (Ἰωάν. 7,24) ἀντέδρασαν

43. Ἰωάν. 3,35:10,17: 15,11.31: Ματθ. 3,17.: Μάρκ. 9,7: πρβλ. Χρ. Γιανναρά, Τὸ Πρόσωπο καὶ ὁ Ἔρωσ, ἐν περ. «Δευκαλίων» 3 (1974) τεύχ. 10, Ἀθῆναι, σ. 267.

44. Πρβλ. C. S p i c q, Agapé τ. III, Paris 1959, σ. 155.

45. Les Sacraments dans l' Evangile Johannique, ἐν Foi et Culte..., σ. 190-1.

46. Δ η μ η τ ρ ά κ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., τομ. θ', στ. 7320.

47. L' Eucharistie, Pâque de l' Univers, Paris 1966, σ. 58.

48. O. C l é m e n t, Βασικὸν διάγραμμα τῆς βυζαντινῆς λατρείας, ἐν, Ἡ Λειτουργία μας, Ἀθῆναι 1963, σ. 159.

49. Πρβλ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, M.P.G. τ. 73, 518 AB: «Ὁ τρώγων τὴν ἁγίαν σάρκα τοῦ Χριστοῦ «ζωὴν αἰώνιον ἔχει»· ἔχει γὰρ ἡ σὰρξ ἐν ἑαυτῇ τὸν Λόγον κατὰ φύσιν ὄντα ζωὴν. Διὰ τοῦτο γὰρ, φησιν, ὅτι «ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ». Ἀντὶ δὲ τοῦ εἰπεῖν ὅτι ὑπὲρ Αὐτόν, τὸν ἐσθίοντα δηλονότι, τὸ ἐμὸν ἀνάστησει σῶμα, τὸ Ἐγὼ τέθηκην, οὐχ ὡς ἕτερος ὢν παρὰ τὴν ἴδιαν σάρκα καὶ οὐ πάντως τῇ φύσει διατέμνεσθαι γὰρ εἰς Ἰῶν δυάδα μετὰ τὴν ἔνωσιν οὐκ ἀνέχεται. Ἐγὼ τοιγαροῦν, φησὶν, ὁ ἐν αὐτῷ γεγινώς, διὰ τῆς ἐμῆς δηλονότι σαρκὸς «ἀναστήσω» τὸν ἐσθίοντα «ἐσχάτη» ἡμέρᾳ».

προοδευτικῶς εἰς τὴν ἀκολουθήσασαν διδασκαλίαν τοῦ ἐν τῇ Συναγωγῇ τῆς Καπερναοῦμ. Ἐν πρώτοις ἀμφέβαλλον περὶ τοῦ ἐὰν ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἰκανὸς νὰ χορηγήσῃ τὴν «βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον», ὡς ἐὰν ἦτο ἀνώτερος τοῦ Μωϋσέως (στ. 30), ἔπειτα «ἐγόγγυζον περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν· ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβάς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ» (στ. 41) δεδομένου ὅτι ἐγνώριζον(;) «τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα» (στ. 42). Ἐν συνεχείᾳ, ὅτε ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῆς ἀνθρωπίνης σωτηρίας ἡ προσφορά τῆς σαρκὸς τοῦ πρὸς βρῶσιν (στ. 52), διηρωτήθησαν: «πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν»; (στ. 53). Τέλος, ὅταν ὁ Ἰησοῦς ἐτόνισεν, ὅτι μόνον ἡ βρῶσις τῆς σαρκὸς τοῦ καὶ πόσις τοῦ αἵματός του συνεπάγονται τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν (στ. 54) ἀντέδρασαν: «Σκληρὸς ἐστὶν ὁ λόγος οὗτος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν»; (στ. 60).

Ἀναλυτικώτερον, οἱ λόγοι ἀντιδράσεως τῶν Γαλιλαίων εἶναι οἱ ἐξῆς:

α) Ἐφ' ὅσον ἐγνώριζον(;) «τὸν πατέρα αὐτοῦ (τοῦ Ἰησοῦ) καὶ τὴν μητέρα», οὗτος δὲν εἶναι θεῖον ὄν, οὔτε ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐνσάρκωσις, πολλῶ δὲ μᾶλλον τὸ παθητὸν αὐτοῦ, ἤρχετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς Ἰουδαϊκὰς ἐσχατολογικὰς πεποιθήσεις.

β) Ὁ Ἰησοῦς, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, «δίδει» τὴν σάρκα τοῦ «ὑπὲρ τῆς τοῦ κ ὁ σ μ ο υ ζωῆς», ἄρα, οὐχὶ μόνον ὑπὲρ τῶν Ἰουδαίων. Κατὰ συνέπειαν, ἡ περὶ ἀποκλειστικότητος τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν σωτηρίαν θεωρία, ἀπορρίπτεται ὑπὸ τοῦ Κυρίου.

γ) Ὁ πιστὸς εἰς τὸν Κύριον, «ὁ τρώγων τὴν σάρκα καὶ πίνων τὸ αἷμα Του», καθίσταται συνεργὸς Θεοῦ διὰ τὴν ἀνθρωπίνην σωτηρίαν. Ἦτοι «π ρ ο σ φ ε ρ ε τ α ι» εἰς τὸν κόσμον, διακονῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐν ἀγάπῃ διακονίας τοῦ πλησίον. Ἡ ἀποψὶς αὕτη, σύμφωνα οὔσα πρὸς τὴν περὶ παγκοσμιότητος τῆς σωτηρίας διδασκαλίαν τῶν προφητῶν τῆς Π.Δ., ἀντιτίθεται εἰς τὴν τοιαύτην περὶ κυριαρχίας τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ πάντων τῶν ἐθνῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, ὅτι αἰτία τοῦ ὄλου σκανδαλισμοῦ τῶν Γαλιλαίων εἶναι ἡ ἐσφαλμένη θεώρησις τῆς θεανδρικῆς προσωπικότητος τοῦ Κυρίου. Ἐν τῷ προσώπῳ Αὐτοῦ, δὲν βλέπουν τὸν σαρκωθέντα Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ψιλὸν ἄνθρωπον, ὅστις πολλάκις προβληματίζει αὐτοὺς διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν θαυμάτων του. Ἐφ' ὅσον ἀπορρίπτουν τὴν θεότητα του, καὶ φθάνουν εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι «ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια» (Ματθ. 9,34), τότε «ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν» (Ἰωάν. 6,63). Ὁ Κύριος ἀπορρίπτει τὴν «κατὰ γράμμα», τὴν «ἀλληγορικὴν» ἐρμηνείαν, ἀλλὰ καὶ τὴν παρερμηνείαν τῶν λόγων του. Ἡ κλεῖς τῆς ἐρμηνείας τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης ζωῆς του, εἶναι ἡ ἐν πίστει θεωρία τῆς θείας προελεύσεώς του καὶ τῆς ἐνσαρκώσεώς του. Ὁ θεωρῶν καὶ πιστεύων

εἰς τὸν Υἱόν, τρώγει τὴν σάρκα Αὐτοῦ ἐν τῷ ζωοποιῶντι αὐτὴν πνεύματι, ἦτοι ἐν τῷ θείῳ Πνεύματι τοῦ Χριστοῦ⁵⁰.

Ἡ ὕλιστική ἐκδοχὴ τῆς «σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ» εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ⁵¹. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ διδῶμεν τὴν σημασίαν τῆς παρουσίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ⁵². Τὸ Ἁγίου Πνεῦμα εἶναι ὁ «ἄλλος Παρακλήτος», ὁ παρηγορῶν καὶ ἐνισχύων τοὺς πιστοὺς «ἄχρις οὗ ἔλθῃ» ὁ Κύριος (1 Κορ. 11,26), ὁ ὑπομιμνήσκων καὶ ἐρμηνεύων ὅσα ὁ Ἰησοῦς ἔπραξεν, εὐρισκόμενος σωματικῶς μεταξὺ τῶν μαθητῶν Του (πρβλ. Ἰωάν. 14,26).

Ἐὰν ἡ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ θεωρηθῇ ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ «ἄλλου Παρακλήτου» τότε θὰ κατανοηθῇ, ὅτι ἡ ἐνσάρκωσις, ἡ διδασκαλία, τὰ θαύματά του εἶναι «δωρεὰ τοῦ Πατρός», ἡ αὐτοπροσφορά του «ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» καὶ ἡ ὑπόμνησις τῆς ἀναγκαιότητος τῆς βρώσεως τῆς σαρκὸς του δὲν θὰ εἶναι «σκληρὸς λόγος» (6,60) ἀλλὰ «λόγος παρακλήσεως», καὶ ἡ ἀνοδὸς του «ὅπου ἦν τὸ πρότερον», ὡς ἀνάκτισις τῆς δόξης τὴν ὁποίαν εἶχε προαιωνίως παρὰ τῷ Πατρὶ (πρβλ. 17,4) θὰ ἀποτελῇ τὸ ἐχέγγυον τῆς δόξης τῶν πιστῶν.

Οἱ Γαλιλαῖοι ἀντέδρασαν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῆς ἀναγκαιότητος τῆς βρώσεως τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Κύριος παρετήρησεν ὅτι περισσότερον θὰ ἐσκανδαλίζοντο ἐὰν ἤκουον ὅτι αὐτός, «ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς» (πρβλ. Ἰωάν. 6,32.51), ἐν τῇ τεθεωμένῃ ἀνθρωπίνῃ φύσει του, θὰ ἀνέλθῃ «ὅπου ἦν τὸ πρότερον» (πρβλ. 6,62: 3,13).

Ἐκ τούτου πολλοὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν» (6,66). Ἰσως πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἐνταῦθα,

50. «Ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν, οὐ περὶ τῆς ἐαυτοῦ σαρκὸς εἶπε, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ περὶ τῶν σαρκικῶς ἐκλαμβανόντων τὰ λεγόμενα καὶ μὴ κατοπτευότων, τοῖς ἔνδον τοῖς ὀφθαλμοῖς τὰ μυστήρια» (Ἰωάννου Χρυσοστόμου, εἰς τὸ Ἰωάν. ὁμ. 47,2. M.P.G. 59, 265).

51. «Καὶ ἐνταῦθα ἀμφότερα περὶ ἐαυτοῦ εἶρηκε, σάρκα καὶ πνεῦμα· καὶ τὸ πνεῦμα πρὸς τὴν σάρκα διέστειλεν, ἵνα μὴ μόνον τὸ φαινόμενον, ἀλλὰ καὶ ἀόρατον αὐτοῦ πιστεύσαντες μάθωσιν, ὅτι καὶ ἃ λέγει οὐκ ἔστι σαρκικὰ ἀλλὰ πνευματικά. Πόσοις γὰρ ἤρκει τὸ σῶμα πρὸς βρῶσιν, ἵνα καὶ τοῦ κόσμου τροφὴ γένηται; Ἀλλὰ διὰ τοῦτο τῆς εἰς οὐρανὸς ἀναβάσεως ἐμνημόνευσε τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου ἵνα τῆς σωματικῆς ἐννοίας αὐτοῦ ἀφεγκύση, καὶ λοιπὸν τὴν εἰρημμένην σάρκα βρῶσιν ἄνωθεν οὐράνιον καὶ πνευματικὴν τροφὴν παρ' αὐτοῦ διδομένην μάθωσιν. «Ἄ λελάθηκα», φησὶν, «ὡμίην, πνεῦμα ἐστὶ καὶ ζωή»· ἴσον εἶπεῖν· Τὸ μὲν δεικνύμενον καὶ διδόμενον ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας ἐστὶν ἡ σὰρξ· ἦν ἐγὼ φορῶ· ἀλλ' αὕτη ἡμῖν καὶ τὸ ταύτης αἷμα παρ' ἐμοῦ πνευματικῶς δοθήσεται τροφὴ· ὥστε πνευματικῶς ἐν κόσμῳ ταύτην ἀναδίδοσθαι, καὶ γίνεσθαι πᾶσι φυλακτήριον εἰς ἀνάστασιν ζωῆς αἰώνιου» (M. Ἄ θ α ν α σ ί ο υ, Ἐπιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα, 4,19. B.E.II., τ. 33, σ. 146).

52. Πρβλ. J. Z i z i o u l a s, L' Eucharistie: Quelques aspects bibliques, ἐν L' Eucharistie, (συλλογικὸν ἔργον) Paris 1970, σ. 23 ἐξ. O. C u l l m a n n, Le Salut dans l' histoire, σ. 270. B. T σ ά κ ω ν α, Ἡ περὶ Παρακλήτου-Πνεύματος διδασκαλία..., σ. 227 ἐξ.

εις τρεῖς ομάδας τοὺς ἀκροατὰς τοῦ Κυρίου ἐν τῇ Συναγωγῇ τῆς Καπερναοῦμ: τοὺς ἀκροατὰς τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ὀμιλίας του, τοὺς ὁπαδοὺς ἢ θαυμαστάς του, οἱ ὅποιοι τὸν ἠκολούθουν καὶ κατ' ἐπανάληψιν εἶχον ἀκούσει τῆς διδασκαλίας του, καὶ τοὺς Δώδεκα, τοὺς ὁποίους ὁ Ἰωάννης σαφῶς διακρίνει τῶν προηγουμένων. Τὰ ὅσα εἶπεν ὁ Κύριος κατὰ τὴν ὀμιλίαν του ἐκείνην, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, ἤρχοντο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τῶν ἀκροατῶν του. Δι' αὐτὸ καὶ προσεκλήθη «κρίσις»⁵³: πολλοὶ τὸν ἐγκατέλειψαν διὰ παντός. Οἱ Δώδεκα, διὰ τοῦ Πέτρου, ὡμολόγησαν ὅτι «ρήματα ζωῆς αἰωνίου» ἔχει (6,68), δι' ὃ καὶ παρέμειναν πλησίον του. Ἡ δυσάρεστος ἐντύπωσις, ἐκ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν πολλῶν, θὰ ἠμβλύνητο ἐκ τῆς ὁμολογίας τῶν Δώδεκα, ἐὰν ὁ Ἰησοῦς, τὴν στιγμὴν ἐκείνην, δὲν προέλεγεν ὅτι εἷς τῶν Δώδεκα «διάβολός ἐστιν» (6,10). Ἡ διευκρίνησις τοῦ Ἰωάννου (6,71) καὶ δὴ οἱ λόγοι «εἷς τῶν δώδεκα», ἐπιτείνουν τὴν τραγικότητα τῶν στιγμῶν.

Περὶ τὸν Ποιμένα ἐμεινε τὸ «μικρὸν ποίμνιον» (Λουκ. 12,32), τὸ ὁποῖον διὰ τῆς «θεωρίας», τῆς «πίστεως» καὶ τῆς «ὁμολογίας», κατέστη ὁ πυρὴν τοῦ νέου Ἰσραήλ, τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ζῆ διὰ τῆς μεταλήψεως «τοῦ Ἄρτου τοῦ ζῶντος», «τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ», μετέχουσα ἀνά πᾶσαν στιγμὴν τοῦ πάθους καὶ τῆς δόξης του.

53. Νεώτεροι ἐρευνῆται ὀμιλοῦν περὶ «Γαλιλαϊκῆς κρίσεως» πρβλ. Σ. Ἀγούροβιτς, Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἐν τῷ Τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 33.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Ο ΑΡΤΟΣ ΕΝ Τῇ ΘΕΙᾳ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ

α) Ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἐπαγγελίας.

«Ἐσθιόντων αὐτῶν λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον καὶ εὐλο-
γήσας ἔκλασεν καὶ δούς τοῖς μαθηταῖς εἶπεν· Λάβετε
φάγετε, τοῦτό ἐστιν τὸ σῶμά μου» (Ματθ. 26,26).

Περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον, παραδόσεως εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας, πληροφορίας ἔχομεν ἐκ τῶν Συνοπτικῶν¹ καὶ τοῦ Παύλου (1 Κορ. 11,23-26), ἐνῶ ὁ Ἰωάννης καίτοι γράφει περὶ τοῦ Δείπνου τούτου (13,1-10) παραλείπει τὴν κατ' αὐτὸ παράδοσιν τοῦ μυστηρίου. Τοῦτο δικαιολογεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος, καθ' ὃ ἐν μὲν τῷ 2ῳ κεφ. τοῦ Εὐαγγελίου του ἐξιστορεῖ τὴν θαυμαστὴν μεταβολὴν τοῦ ὕδατος εἰς οἶνον ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ (2,1-11), ἐν δὲ τῷ 6ῳ κεφ. τὴν περὶ τοῦ ἄρτου τοῦ ζῶντος διδασκαλίαν του, ἥτοι τὰς βασικὰς προϋποθέσεις τῆς κατανοήσεως τοῦ Μυστηρίου.

Τόσον οἱ Εὐαγγελισταί, ὅσον καὶ ὁ Παῦλος τοποθετοῦν, χρονικῶς, τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον «πρὸ τοῦ πάθους». Ἡ ἐξέτασις τοῦ προβλήματος τούτου εὐρίσκεται πέρα τοῦ πλαισίου τῆς παρουσίας ἐργασίας².

Ἡ κατὰ τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον παράδοσις τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας προβάλλει τρία ἐρωτήματα, καὶ δὴ: α) διατί τὸ μυστήριον τοῦτο παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν διάρκειαν δείπνου; β) διατί κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τελευταίου καὶ δὴ Μυστικοῦ δείπνου; καὶ γ) ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν τὸ γεγονός, τῆς παραδόσεως τοῦ μυστηρίου, κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Πάσχα;

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἐρώτημα: καὶ ὁ ἀπλοῦς μελετητὴς τῶν Εὐαγγελίων δύναται νὰ διαπιστώσῃ, ὅτι θαύματα, ἀφέσεις ἁμαρτιῶν, ἀλλὰ καὶ σπουδαιοτά-

1. Ματθ. 26,25-29; Μάρκ. 14,22-25; Λουκ. 22,15-20.

2. Περὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ τελευταίου δείπνου τοῦ Κυρίου ἰδέ: Εὐαγ. Ἀντωνιάδου, Ὁ χαρακτήρ τοῦ τελευταίου δείπνου τοῦ Κυρίου, Ἐν Ἀθήναις 1961. Th. Preiss, Le dernier repas de Jésus fut-il un Repas Pascal? 1951, ἐν «La Vie en Christ», σ. 11 ἐξ. Fr. Leenhardt, Le Sacrement de la Sainte Cène, σ. 9-14. A. n. Jaubert, La date de la Cène, 1961. J. Jeremias, La dernière Cène. Les paroles de Jesus. Paris 1972, σ. 11 ἐξ. 42 ἐξ.

τας ἀληθείας ἀπεκάλυψεν ὁ Κύριος κατὰ τὴν διάρκειαν δείπνων, εἰς τὰ ὁποῖα παρεκάθητο μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ ὁπαδῶν του³. Εἶναι φυσικὸν κατὰ τὰ δεῖπνα ταῦτα νὰ ἐπικρατῇ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ χαρὰ, ἡ ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ ἀπορρέουσα. «Τὰ δεῖπνα ἐκεῖνα εἶχόν τι τὸ μυστηριακόν». Τὴν ἄποψιν ταύτην τοῦ P. De Moncheuil⁴ πρὸς τὴν ὁποῖαν συμφωνοῦν οἱ E. Lohmeyer⁵ καὶ O. Cullmann⁶ βλέπει τις δικαιομένην ἐκ τῆς μελέτης τῆς ὅλης ἐπιγείου ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ. Τὰ δεῖπνα ἐκεῖνα ἦσαν μυστικὴ προτύπωσις τοῦ Μεσσιανικοῦ δείπνου, τὸ ὁποῖον, ὡς προελέχθη, ἐντόνως ἀνέμενον οἱ Ἰουδαῖοι, μὴ γνωρίζοντες τὴν οὐσίαν τοῦ δείπνου τούτου καὶ ποῖος ὁ ἐμφανισθησόμενος Μεσσίας. Τὰ ἐν τοῖς δείπνοις ἐκεῖνοις ἐδέσματα μυστικῶς προητοιμάζον ἐκεῖνους ἐκ τῶν συνδαιτυμόνων, οἱ ὅποιοι μέχρι τέλους θὰ ἔμενον πιστοὶ εἰς τὸν Ἰησοῦν διὰ τὴν βρῶσιν «τοῦ μόσχου τοῦ σιτευτοῦ» (Λουκ. 15,23). Καὶ ἐνῶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν δείπνων ὁ Κύριος διηκονεῖτο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, διηκόνησε αὐτούς διὰ τῆς αὐτοπροσφορᾶς του «ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ» (Ἰωάν. 3,17). Τὴν ἐν τοῖς δείπνοις διαφαινομένην ἐνότητα τῶν συνδαιτυμόνων κατ' ἐπανάληψιν ἐν τοῖς πρόσθεν εἶδομεν. Δι' ὃ καὶ κατηγορήθη ὁ Ἰησοῦς ὑπὸ τῶν Φαρισαίων «ὅτι μετὰ ἀμαρτωλῶν ἐσθίει καὶ πίνει» (Ματθ. 9,11). Ἐφ' ὅσον βμως «ἤλθεν ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς» (Λουκ. 19,10), τὰ δεῖπνα ἐκεῖνα ἦσαν σημεῖα τῆς πατρικῆς καὶ ἀδελφικῆς χαρᾶς τῆς ἐπανενοθέισης οἰκογενείας τοῦ Θεοῦ⁷. Τὰ δεῖπνα, τὰ ὁποῖα παρέθεσαν οἱ Ματθαῖος (Μαρκ. 2,14-17) καὶ Ζακχαῖος (Λουκ. 19,2-10), δύναται νὰ δικαιώσουν τὰ ἀνωτέρω.

Ὡς πρὸς τὸ δεῦτερον ἐρώτημα· ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τριετίαν εὐρίσκετο μεταξὺ τῶν μαθητῶν του. Ἄλλ' «ἐλήλυθεν ἡ ὥρα» (Ἰωάν. 17,1) διὰ νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸν Πατέρα καὶ μὴ ἐπιθυμῶν νὰ ἀφήσῃ αὐτοὺς ὄρφανους (Ἰωάν. 14,18) παραδίδει τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας, κατὰ τὸ ὁποῖον, ἐν τῇ κλάσει καὶ βρώσει τοῦ ἄρτου-Σώματός του καὶ τῇ πόσει τοῦ Αἵματός του, θὰ ζῶσιν ἐν τοῖς ἐξῆς τὴν ἐν πνεύματι π ρ α γ μ α τ ι κ ῆ ν ἄρα καὶ π ρ ο σ ω π ι κ ῆ ν παρουσίαν του μεταξὺ των.

3. Πρὸς τὰ δεῖπνα παρὰ τῷ Λευὶ (Ματθ. 9,9-13), Ζακχαῖω, (1-10) παρὰ Σίμωνι τῷ Φαρισαίῳ (7,36-50), παρὰ τινι Φαρισαίῳ (14,1-24) ὡς καὶ τὰς παραβολάς, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς δεῖπνα π.χ. τοῦ μεγάλου δείπνου (Λουκ. 14,16-24), τῶν βασιλικῶν γάμων (Ματθ. 21,1-14), τῶν δέκα Παρθένων (Ματθ. 25,1-13), τοῦ Ἀσώτου Υἱοῦ (Λουκ. 15, 11-32).

4. La signification eschatologique du repas Eucharistique, ἐν R.S.R. 1936, σ. 5 ἐξ. παρὰ J. D a n i è l o u, Bible et Liturgie, Paris 1958, σ. 211.

5. Vom Urchristlichen Abendmahl, ἐν, Theologische Rundschau 1937, σ. 276 ἐξ. παρὰ J. D a n i è l o u, μν. ἐργ., σ. 276 ἐξ.

6. La signification de la Cène dans le Christianisme primitif, ἐν R.H.P.H.R., 1936, σ. 1-22.

7. Πλεονα περὶ τῆς σημασίας τῶν δείπνων ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου ἐπὶ τῆς γῆς ἰδὲ ἐν L. D u s s a n t, μν. ἐργ., σσ. 85 ἐξ.

«Τὸ Μυστήριον (τῆς Θ. Εὐχαριστίας) ἀνήκει εἰς τὸν χρόνον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Πνεύματος. Δὲν ἦτο ἀπαραίτητον, καθ' ὅσον χρόνον ὁ Ἰησοῦς «ἐν σαρκί» εὕρισκετο μεταξὺ τῶν ἰδίων, δι' αὐτὸ καὶ δὲν παρέδωκε τοῦτο εἰς τοὺς μαθητάς, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς δημοσίας ἐπὶ τῆς γῆς δράσεώς του, ἢ κατὰ τινὰ ἄλλην στιγμὴν ταύτης, ἀλλὰ «τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο» (1 Κορ. 11-23). Ἡ Εὐχαριστία δὲν θὰ εἶναι ἀπαραίτητος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, διότι κατ' αὐτὴν θὰ τελεσιουργῆται διὰ τοῦ «καινοῦ δείπνου» (Λουκ. 22,16) («καινοῦ») ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπὶ γῆς Εὐχαριστίαν) ἢ ἔνωσις τῶν πιστῶν μετὰ τοῦ Κυρίου⁸.

Εἶναι εὐλογον νὰ παραδώσῃ ὁ Κύριος τὸ μυστήριον κατὰ τὴν διάρκειαν «Μυστικοῦ δείπνου», καθ' ὅτι βασικὴ προϋπόθεσις τῆς βρώσεως τῆς σαρκὸς του καὶ πόσεως τοῦ αἵματός του εἶναι ἡ πίστις ἐν τῇ ὁποίᾳ θεωρεῖ ὁ ἄνθρωπος τὸν Ἰησοῦν ὡς Υἱὸν καὶ ἀπεσταλμένον τοῦ Θεοῦ «ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ» (Ἰωάν. 3,17). Ἡ ἀρνητικὴ θέσις, τὴν ὁποίαν ἔλαβον οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ὡς καὶ σημαντικὸν τμῆμα αὐτοῦ, εἶχεν ὡς συνέπειαν τὸ ὅτι ὁ Ἰησοῦς «ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν. Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν οὐκ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν» (Ἰωάν. 12,36-37). Ἄς μὴ λησμονῆται, ἐξ ἄλλου, τὸ γεγονός τοῦ σκανδαλισμοῦ τῶν Γαλιλαίων καὶ μέρους μαθητῶν, ἐξ αἰτίας τῆς περὶ «τοῦ ἄρτου τοῦ ζῶντος» διδασκαλίας, οἵτινες «ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν» (Ἰωάν. 6,66). Δι' ὃ καὶ ἡ μυστικότης τοῦ Δείπνου δικαιολογεῖται ἀπολύτως. Ἡ ἔννοια ταύτης εἰς τὸ ἐξῆς καὶ δὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας, θὰ λάβῃ νέαν διάστασιν, ἵνα ἐν τῇ μυστικότητι περικλείεται ἡ ἀποκλειστικότης τῆς μετοχῆς εἰς αὐτό, μόνον τῶν εἰς Κύριον ὀρθοδόξως πιστευόντων, ὡς ἠθέλησε καὶ ὥρισεν ὁ Χριστός.

Τέλος, ὡς πρὸς τὸ τρίτον ἐρώτημα, παρ' ὅτι ἐπὶ δύο συνεχῆ ἔτη ὁ Ἰησοῦς εἶχεν ἐορτάσει τὸ Ἰουδαϊκὸν Πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν του, περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἐδήλωσεν: «ἐπιθυμίαν ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ Πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν» (Λουκ. 22,15). Κατὰ τὸ δείπνον τοῦτο οὐδὲν ἄνευ εὐχῆς εἰς τὸ Ἰουδαϊκὸν Πάσχα, οὐδὲ ἐταύτισεν ἑαυτὸν μετὰ τὸν πασχάλιον ἄμνον. Ἐὰν τὸ Πάσχα ὑπενθύμιζεν εἰς τοὺς Ἰουδαίους τὴν ἐκ τῆς δουλείας τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν ἐλευθερίαν μετάβασιν, ὁ Κύριος δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ φάγῃ «τοῦτο τὸ Πάσχα» διὰ νὰ ἐορτάσῃ τὴν ἐπέτειον τοῦ παλαιοῦ Πάσχα. Ἐξ ἄλλου, ἡ Κ.Δ. δὲν διασφῆζει πληροφορίας περὶ τοῦ πασχάλιου ἄμνου ἢ τῶν πικρίδων κατὰ τὸν Μυστικὸν Δείπνον. Ἰσως θὰ πρέπη ὑπισθῆναι τοῦ ρ. «φαγεῖν», τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῖ ὁ Χριστός, νὰ ἴδωμεν ὑποδηλουμένην ἄλλην πρόθεσιν καὶ πράξιν: Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐπεθύμησε «φαγεῖν» ἀλλὰ «τ ε λ ε σ α ι» τοῦτο τὸ Πάσχα, διότι Πάσχα ὅλως νέον ἐγκαινίζει καὶ

8. Ph. Menoud, La vie de l' Eglise naissante, σ. 41.

τελεῖ «ἐσθίων μετὰ τῶν μαθητῶν του»⁹. Δι' ὃ καὶ ἡ σφοδρὰ ἐπιθυμία του δὲν πρέπει νὰ δικαιολογηθῆ ἕκ τινος ἐντόνου συναισθηματικῆς καταστάσεως προερχομένης ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ τελευταίου δείπνου μετὰ τῶν μαθητῶν του, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι πρόκειται κατ' αὐτὸ νὰ ἰδρῦση τὸ μυστήριον διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐτελειοῦτο ἡ πνευματικὴ κοινωνία Αὐτοῦ μετὰ τῶν εἰς Αὐτὸν πιστευόντων. Καὶ ἡ κοινωνία αὕτη εἶναι συνέπεια τῆς αὐτοπροσφορᾶς του ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέχει διὰ τῆς πίστεως καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἔρα τὸ Πάσχα, τὸ ὁποῖον «ἐπιθυμίαν ἐπεθύμησε φαγεῖν» ὁ Κύριος εἶναι τὸ νέον, τὸ μέγα καὶ ἱερώτατον, κατὰ τὸ ὁποῖον, μακρὰν τῆς Ἰουδαϊκῆς τυπολατρείας ἐκπληροῦται ἡ ἀνθρωπίνῃ νοσταλγία διὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν μακαριότητα τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δείπνου τούτου ὁ Ἰησοῦς «λαβὼν ἄρτον ἐύχαριστήσας (εὐλόγησας) Μαρκ. 14,22) ἔκλασε καὶ δούς αὐτοῖς εἶπεν...» (Ματθ. 26,26: πρβλ. Λουκ. 22,19)¹⁰. Ἦδη τίθεται τὸ πρόβλημα: ποῖα σχέσις ὑφίσταται μεταξὺ ἐύχαριστίας καὶ ἐυλογίας;

Οἱ ὅροι «εὐχαριστεῖν» καὶ «εὐλογεῖν» ἀπαντῶνται συχνάκις ἕν τε τῇ Π. καὶ τῇ Κ.Δ.¹¹. Ὁ P. J. P. Audet¹² ἰδιαίτερος μελετήσας τούτους ἐν

9. Πρβλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα», 4, M.P.G. 49, 378-79): «Ἐρωτῶσιν οἱ Μαθηταί: ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ Πάσχα; Ποῖον Πάσχα; Οὐχὶ τοῦτο τὸ ἡμέτερον, ἀλλὰ τὸ Ἰουδαϊκὸν τέως; ἐκεῖνο μὲν γὰρ οἱ μαθηταὶ παρεσκευάσαν, τοῦτο δὲ τὸ ἡμέτερον, αὐτὸς κατεσκευάσεν. Οὐ μόνον δὲ αὐτὸς κατεσκευάσεν ἀλλὰ καὶ αὐτὸς τὸ Πάσχα ἐγένετο... Ἐπ' αὐτῆς γὰρ τῆς τραπέζης ὁ Χριστὸς καὶ τὸ τυπικὸν Πάσχα ὑπέγραψε καὶ τὸ ἀληθινὸν προσέθηκε». Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, ἐν M.P.G. 58, 739: «Τοῦτ' ἔστι, παραδοῦναι ὑμῖν τὰ καινὰ πράγματα καὶ Πάσχα δοῦναι καθ' ὃ μέλλω πνευματικούς ποιεῖν». Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, ἐν M.P.G. 58, 729.

10. Ὁμοίως ἐκφράσεις εὐρίσκει τις καὶ ἐν τῇ ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν ἐκδιηγῆσει τοῦ θαύματος τοῦ χορτασμοῦ τῶν πεντακισχιλίων: ὁ Κύριος «λαβὼν» τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθεῖς «ἀναβλέψας» εἰς τὸν οὐρανὸν «εὐλόγησεν» καὶ «κλάσας» («κατέκλασεν», Μαρκ. Λουκ.) ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς (Ματθ. 14,19: Μαρκ. 6,41: Λουκ. 9,16). Ὁ Ἰωάννης παραλείπει τὴν μετοχὴν «ἀναβλέψας», ἀντὶ δὲ τοῦ «εὐλόγησεν» γράφει «εὐχαριστήσας» (6,11). Τὴν αὐτὴν μετοχὴν χρησιμοποιοεῖ καὶ ὁ Παῦλος διηγούμενος τὴν ἵδρυσιν τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

11. Ἐν τῇ Π.Δ. τὸ ρῆμα «εὐχαριστεῖν» ἀπαντᾷ ἐξάκις (Ἰουδῆθ 8,25: Σ. Σολ. 18,2:2, Μακ. 1,11: 10,7: 12,31: 3 Μακ. 7,16) ὑπὸ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐκφράσεως εὐγνωμοσύνης διὰ παρασχεθεῖσαν εὐεργεσίαν. Τὸ ρ. «εὐλογεῖν» ἀπαντᾷ πλειστάκις καὶ δὴ εἰς περίπτωσιν εὐλογίας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: α) τοῦ ἀνθρώπου (Γεν. 1,28: 5,2.9,1: Ἀριθμ. 6,27: Δευτ. 15,6:2 Βασ. 6,12: κ. ἄλ., β) τῆς φύσεως (Γεν. 1,22), γ) τῆς ἐβδόμης ἡμέρας (Γεν. 2,3), δ) τῆς θυσίας (1 Βασ. 9,13), ε) τοῦ ἀνθρώπου, τῆς εὐλογίας παρεχομένης δι' ἄλλου (Γεν. 26,4. Ψ. 128 (129),9). Ἐκ παραλλήλου, τὸν Θεὸν εὐλογοῦν οἱ ἄγγελοι (Ψ 102,(103), 20.21), οἱ ἄνθρωποι (Ἰώβ 1,21: Ψ 25 (26), 12:33 (34), 1:95 (96), 2:117 (118) 26: 144 (145), 1.21: 133 (134), 1), ἡ φύσις (Νεεμ. 8,5: Ψ. 102 (103), 22). Ἐν τῇ Κ.Δ. ἐν Ἰωάν. 11,41, ὁ Ἰησοῦς δημοσίᾳ εὐχαριστεῖ τὸν Πατέρα πρὸ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου, ἐνῶ «εὐχαριστήσας» ἔδωκε τοὺς ἄρτους εἰς τοὺς μαθητὰς διὰ νὰ διαμοιράσωσι τούτους εἰς

τοῖς ἐν λόγῳ ἱεροῖς κειμένοις καὶ τῇ Διδαχῇ κατέληξεν εἰς τὰ ἐξῆς συμπεράσματα: Ἐν τῇ Π.Δ. οἱ ἄρτοι «εὐλογία-εὐλογεῖν» (ܩܪܝܬܐ) κατέχουν σηματικήν θέσιν. Ἡ εὐλογία τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι συνέπεια δύο παραγόντων: α) τῆς μετὰ βεβαιότητος ἀναμενομένης ἱκανοποιήσεως θεαρέστου ἀνθρωπίνης ἐπιδιώξεως, καὶ β) τῆς βεβαιότητος ταύτης ἐρειδομένης ἐπὶ προ-υπαρχούσης ἐμπειρίας περὶ τούτου. Ἦτοι, ὁ ἄνθρωπος εὐλογεῖ τὸν Θεὸν διὰ τι ἀναμενόμενον, ὡς νὰ ἔχῃ ἤδη συντελεσθῆ. Ἐξ Ἰσου εὐλογεῖ τὸν Θεὸν διὰ τὰ μεγαλεῖα καὶ τὰ θαυμασία αὐτοῦ, ἡ δὲ εὐλογία συνδέεται μετὰ τῆς «ἐξομολογήσεως» τῶν θαυμασίων τοῦ Θεοῦ. Ἐν αὐτῇ δέ, ὡς εἶναι φυσικόν, συνυπονοεῖται καὶ συνυπάρχει ἡ «ἀναμνησις» τῶν ὄσων ὁ Θεὸς ἐπραξε. Συνέπεια δὲ τῆς εὐλογίας, ἐξομολογήσεως καὶ ἀναμνήσεως τῶν θαυμασίων τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ εὐχαριστία πρὸς Αὐτόν. Ἡ δὲ εὐχαριστία, ὡς συνέπεια τῶν ἀνωτέρω, ἐμπεριέχει ταῦτα. Εἰδικώτερον περὶ τῶν δύο τύπων «εὐχαριστήσας-εὐλογήσας» κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ μυστηρίου τῆς Θ. Εὐχαριστίας, ὁ P. Audet ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Κύριος προτρέπων τοὺς μαθητάς του, ἵνα τοῦτο ποιῶσιν εἰς «τὴν ἀνάμνησιν αὐτοῦ» (πρβλ. Λουκ. 22,19: 1 Κορ. 11,24-25), ἐννοεῖ τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐξομολόγησιν τῶν θαυμασίων αὐτοῦ καὶ τὴν εὐχαριστίαν, δι' ὅσα διὰ τοῦ Υἱοῦ του εἰργάσατο χάριν τῆς ἀνθρωπίνης σωτηρίας¹³. Οὕτως, ἐν τῷ παρόντι, τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον γίνονται πραγματικότης. Διότι ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ εὐχαριστιακῇ «ἀναμνήσει», οὐ μόνον ἀναμνησκείται τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Κυρίου τὸ ὅποιον βιοῖ ὡς ἐν συνεχῆς παρόν, ἀλλ' ἐν τῇ βιώσει ταύτῃ προγεύεται τῆς μακαριότητος

τοὺς πεντακισχιλίους (Ἰωάν. 6,11,23; πρβλ. Ματθ. 15,36: Μαρκ. 8,61 προκειμένου περὶ τῆς διατροφῆς τῶν τετρακισχιλίων), καὶ ἐτεμάχισε τὸν ἄρτον κατὰ τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον (Λουκ. 22,17, 19:1 Κορ. 11,24). Ἐξ ἄλλου ὁ Κύριος «εὐλογεῖ» τὸν ἄρτον πρὸ τοῦ χορηγήσει τῶν πεντακισχιλίων (Ματθ. 14,19: Μαρκ. 6,41: 8,7: Λουκ. 9,16), ἐνῶ «εὐλογήσας» ἐτεμάχισε τὸν ἄρτον εἰς ἑμμάτους (Λουκ. 24,30).

12. Esquisse historique du genre littéraire de la «Bénédiction» Juive et de «L' Eucharistie» Chrétienne, ἐν, Revue Biblique τομ. LXV (1958), σ. 371-399.

13. Πρβλ. Ἰωάννου Χρυσόστομου, (εἰς Α' Κορ., ὁμ. 24,1. ΜΡ Γ. 61, 199-200): «Εὐλογίαν ὅταν εἶπω, πάντα ἀναπτύσω τὸν τῆς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ θησαυρόν, καὶ τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀναμνησκῶ δωρεῶν. Καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἐπιλέγοντες τῷ ποτηρίῳ τῆς ἀφάτου εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄσων ἀπολελούκαμεν, οὕτως αὐτὸ προσάγομεν καὶ κοινωνοῦμεν, εὐχαριστοῦντες ὅτι τῆς πλάνης ἀπήλλαξε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος· ὅτι μακρὰν ὄντας ἐγγὺς ἐποίησεν· ὅτι ἐλπίδα μὴ ἔχοντας καὶ ἀθέους ἐν τῷ κόσμῳ, ἀδελφοὺς ἑαυτοῦ κατεσκεύασε καὶ συγκληρονόμους. Ὑπὲρ τούτων καὶ τῶν τοιούτων ἀπάντων εὐχαριστοῦντες, «οὕτω πρόσμιν». Τοῦ αὐτοῦ, εἰς Ματθ. ὁμ. 25,3, ΜΡ Γ. 57, 331: «Ἡ εὐχαριστία ἐκεῖνη οὐδὲν προσθήσιν, ἡμᾶς δὲ οἰκιοτέρους αὐτῷ κατασκευάζει... Φυλακὴ γὰρ εὐεργεσίας ἀρίστη ἢ τῆς εὐεργεσίας μνήμη καὶ διηνεκὴς εὐχαριστία. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ τὰ φρικώδη μυστήρια, καὶ πολλῆς γέμοντα τῆς σωτηρίας, τὰ καθ' ἑκάστην τελούμενα σὺναξιν. Εὐχαριστία καλεῖται, ὅτι πολλῶν ἔστιν εὐεργετημάτων ἀνάμνησις καὶ τὸ κεφάλαιον τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἐνδείκνυται, καὶ διὰ πάντων παρασκευάζει εὐχαριστεῖν».

τοῦ ἐνδόξου μέλλοντος. Ἐὰν ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραὴλ ἡ «εὐλογία» τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐσήμαινε καὶ τὴν ἐν τῇ ἀναμνήσει τῶν θείων εὐεργεσιῶν βεβαιότητα διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἱκανοποίησιν τῶν ἀνθρωπίνων αἰτημάτων, ἐν τῇ «εὐχαριστιακῇ ἀναμνήσει» ἡ Ἐκκλησία ἀναμνησκείται τοῦ παρελθόντος ζῶσα τοῦτο ἐν τῷ παρόντι ἐν ᾧ προγεύεται τοῦ μέλλοντος (πρβλ. τὴν ἐν τῇ Θ. Λειτουργίᾳ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἀνάμνησιν): «Μεμνημένοι τοίνυν... τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας»). Τὴν μετοχὴν «εὐλογήσας» χρησιμοποιεῖ ὁ Ματθαῖος (26,26) καὶ ὁ Μάρκος (14,22), ἐνῶ τὴν μετοχὴν «εὐχαριστήσας» ὁ Λουκᾶς (22,19), ὁ Παῦλος (1 Κορ. 11,24) καὶ Ἰωάννης ἐν τῇ διηγήσει τοῦ θαύματος τοῦ χορτασμοῦ τῶν πεντακισχιλίων (6,11). Τοῦτο δικαιολογεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος καθ' ὃ, τὸ «εὐχαριστεῖν» εὐρύτατα χρησιμοποιεῖται ἐν τῷ ἑλληνιστικῷ Ἰουδαισμῷ, ἀντὶ τοῦ συνωνύμου του «εὐλογεῖν»¹⁴.

Τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἡ ὑπὸ τοῦ Κυρίου «εὐλογία-εὐχαριστία» τοῦ ἄρτου κατὰ τὸν Μυστικὸν δεῖπνον, ἔχει ὡς ἐξῆς: α) ποῖοι οἱ λόγοι οἱ κατὰ τὴν εὐλογίαν-εὐχαριστίαν, β) ποῦ δύνανται νὰ ἐντοπισθῇ τὸ μυστηριακὸν περιεχόμενον τῆς πράξεως ταύτης τοῦ Κυρίου; Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον, ἡ Ἰουδαϊκὴ παράδοσις διέσωσεν ἡμῖν τοὺς λόγους τῆς εὐλογίας, τοὺς ὁποίους ἀπήγγελλεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας κατὰ τὰ καθ' ἡμέραν καὶ τὰ ἐόρτια δεῖπνα. Ἀλλ' οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταί, οὐδόλως διέσωσαν τοὺς ἐν τῷ Μυστικῷ Δείπνῳ λόγους τῆς Κυριακῆς εὐλογίας. Τοῦτο δημιουργεῖ μίαν πρόσθετον ἐρμηνευτικὴν δυσχέρειαν.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον σημεῖον τοῦ προβλήματος, ὁ J. Coppens¹⁵ ἀποκλείει τὸν μυστηριακὸν χαρακτῆρα τῶν ὡς ἄνω ἕρων, ὁ δὲ N. Δαμαλάς¹⁶, πρὸς τὸν ὁποῖον συμφωνεῖ καὶ ὁ Π. Τρεμπέλας¹⁷, ὑποστηρίζει, ὅτι ἀμφοτέρω τὰ ὡς ἄνω ῥήματα ἔχουν τὴν αὐτὴν σημασίαν, «διότι ἡ εὐλογία πρὸς τὸν μείζονά ἐστιν εὐχαριστία διὰ τὰς παρ' αὐτοῦ δωρεάς». Ὁ Μ. Σιώτης¹⁸ παραδέχεται τὴν μυστηριακὴν χρῆσιν ἀμφοτέρων τῶν ἐνοιῶν (εὐλογήσας-εὐχαριστήσας), τονίζων, ὅτι διὰ τῆς εὐλογίας ἐνεργεῖται τὸ μυστήριον, ἡ εὐλογία

14. J. Jeremias, μν. ἔργ., σ. 207. P. Audet, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 374. Πλεῖονα περὶ τῆς «ἀναμνήσεως» ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἰδὲ ἐν A. Schmemmann, μν. ἔργ., σ. 21,44.55-56. 63. J. Zizioulas, L' Eucharistie, Quelques aspects bibliques, ἐν L' Eucharistie» (συλλογικὸν ἔργον) Paris 1970, σ. 21,25. A. Darlap, «Anamnesis», Marginalien und Verständnis eines Theologischen Begriffs, ἐν Zeit. Kath. Theol. τομ. 97 (1975) σ. 80-86. X. Leon-Dufour, «Faites ceci en memoire de moi» (Luc 22,19: 1 Cor. 11,25) ἐν «Christus» Paris, τομ. 24 (1977), σ. 200-208.

15. Ἄρθρον «Eucharistie» ἐν D B S, τ. 2, Paris 1934, στ. 1175.

16. Ἐρμηνεία εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, τ. Δ', Ἀθῆναι 1940, σ. 350.

17. Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, Ἀθῆναι 1951, σ. 476. J. J. von Allmen, Essais sur le Repas du Seigneur, Neuchâtel 1966, σ. 106.

18. Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 14.16.17.

δὲ αὕτη ἐκφράζεται ἐν τοῖς εὐαγγελίοις διὰ τῆς ἐναλλασσομένης χρήσεως τῶν μετοχῶν «εὐχαριστήσας-εὐλογήσας». Ἐν τούτοις, τὸ «εὐχαριστήσας» δὲν φέρει ἐξ ὑπ' ἀρχῆς τὸν μυστηριακὸν τόνον τοῦ «εὐλογήσας», δι' ὃ καὶ δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἔννοια ἐκφράζουσα τοὺς λόγους τῆς ἰδρυτικῆς τοῦ Μυστηρίου εὐχῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἡ ὑπὸ τοῦ P. Audet ἐρμηνεία τῶν ὄρων «εὐλογία-εὐχαριστία» νομίζομεν, ὅτι σπουδαίως διευκολύνει τὴν λύσιν τοῦ ὄλου προβλήματος, ἐν συσχετίσει πρὸς τὰς ἐκτεθείσας γνώμας τῶν N. Δαμασκῆ, Π. Τρεμπέλα καὶ M. Σιώτου. Καὶ δὴ, συντακτικῶς, ἀντικείμενον τῶν μετοχῶν «εὐχαριστήσας-εὐλογήσας» δύναται νὰ εἶναι «τὸν Θεόν». Ἐν τῇ εὐλογία-εὐχαριστία συνυπάρχει ἡ δοξολογία-ἐξομολόγησις διὰ τὸ «ἔργον» τοῦ Πατρὸς, καθ' ὅτι καὶ αὕτη ἡ σύστασις τοῦ μεγίστου τῶν μυστηρίων ἐντάσσεται ἐν τῷ «ἔργῳ» τούτῳ. Ἐν τῇ εὐλογία-εὐχαριστία τοῦ Πατρὸς, τελειοῦται καὶ ὁ ἀγιασμός τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἡ ἐν αὐτοῖς ἐνύλωσις τῆς θείας χάριτος, ἡ μεταβολὴ τῶν ὡς ἄνω στοιχείων εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Ἐν τῇ «εὐλογία-εὐχαριστία» ἐνυπάρχει καὶ ἡ εὐχαριστία τοῦ Πατρὸς, ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ διότι, «ἐλήλυθεν ἡ ὥρα» (Ἰωάν. 17,19)¹⁹ τῆς ὑψώσεως καὶ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Μυστηρίου, καθ' ὅτι ἡ εὐχαριστία εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν δόξαν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς²⁰.

Εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων τοῦ Κυρίου, τὴν «εὐλογίαν-εὐχαριστίαν» ἀκολουθεῖ ἡ κλάσις τοῦ ἄρτου, ἥτις τυπικῶς μὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἔργον τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας κατὰ τὰ ἰουδαϊκὰ ἔθιμα, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως «ὅ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις προσδιορισμὸς τοῦ ἄρτου ὡς «κλωμένον» καθορίζει τὴν ἀναφορὰν τοῦ ἄρτου εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου»²¹, ὡς μερικῶς ἐδέχθημεν καὶ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ «δῶσω» ἐν Ἰωάν. 6,51.

Τὴν κλάσιν ἀκολουθεῖ ἡ προσφορά: «κ λ α β ε τ ε, φ α γ ε τ ε». Τὰ ρήματα ταῦτα διασφύζονται ὑπὸ τοῦ Ματθαίου (26,26), ἐνῶ παραλείπεται ὑπὸ τοῦ Μάρκου (14,22) τὸ ρ. «φάγετε», ὡς συμβαίνει καὶ ἐν 1 Κορ. 11,24,

19. Ἰωάν. 17,1. «Διὰ τὴν ὥραν ταύτην ὁ Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον. Ἡ ἀδιαίρετος στιγμή ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν Ἀνάληψιν καὶ τὴν Πεντηκοστὴν ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Ἰωάννην, τὴν χρισμωτέραν καὶ σπουδαιότεραν «ὥ ρ α ν» ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς σωτηρίας. Κατ' αὐτὴν ἀποκαλύπτεται πλήρως ἡ οὐσία τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰησοῦ, ἡ ἀπόλυτος αὐτοῦ ταυτότης πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ σωτηριολογικὴ σημασία τῆς ἀποστολῆς του». (Σ. Ἀ γ ο υ ρ ἰ δ ο υ, Χρόνος καὶ Αἰωνιότης, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 43). «Ἡ ὥ ρ α αὐτὴ τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἡ «ὥ ρ α» τῆς ἀθροιστικότητος, ὅχι μόνον ὡς κατ' ἐξοχὴν «ὥ ρ α» τῆς ἀποκαλύψεως, ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ «ὥ ρ α» μιᾶς μεταμορφώσεως τοῦ κόσμου ἐκ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ» (Γ ο ὕ α ὐ τ ο ὕ, Ἡ Ἀρχιερατικὴ Προσευχή..., σ. 25).

20. W. Thüssing, μν. ἔργ., σ. 139.

21. M. Σιώτου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 19.

ὕπὸ δὲ τοῦ Λουκᾶ (22,19), παραλείπονται ἀμφότερα τὰ ρήματα, ἦτοι, ἡ προτροπὴ πρὸς λῆψιν καὶ βρῶσιν τοῦ ἄρτου-σώματος τοῦ Χριστοῦ. Νομίζομεν, ὅτι αἱ ἀνωτέρω διαπιστούμεναι διαφοραὶ τῶν κειμένων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προκαλέσουν σοβαρὸν ἐρμηνευτικὸν πρόβλημα. Ἡ εὐχαριστιακὴ καὶ λειτουργικὴ πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας προετίμησε τὸ κείμενον τοῦ Ματθαίου, μὴ ἐρχόμενον, ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς λοιπὰς διηγήσεις. Ἐξ ἄλλου, ἐφ' ὅσον ὁ Κύριος τεμαχίζει καὶ προσφέρει τὸν ἄρτον, κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, εἶναι προφανές, ὅτι ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ λῆψις καὶ ἡ βρῶσις τούτου. Ἡ προσφορὰ αὕτη δικαιολογεῖται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγοντος, «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου». Ὡς δὲ εἶχεν ἤδη ἀποκαλύψει εἰς τοὺς Γαλιλαίους, «ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἶμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς» (Ἰωάν. 6,53).

Ὁ Κύριος εἶχεν εἶπει, ὅτι «ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω ἡ σὰ ρ ξ μου ἐστίν» (Ἰωάν. 6,51). Κατὰ τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον, προσφέρων τὸν ἄρτον λέγει: «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμα μου». Ποία ἡ ὑπάρχουσα σχέσις μεταξὺ τῶν ὄρων «σὰρξ» καὶ «σῶμα» ἐν τοῖς ὡς ἄνω λόγοις τοῦ Κυρίου;

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ Ὁ' μεταφράζουν ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ τὸν ἀνθρωπολογικὸν ὄρον **אָרֶץ** ὅτε μὲν διὰ τοῦ «σὰρξ», ὅτε δὲ διὰ τοῦ «σῶμα».

Οὕτω δύναται τις νὰ παραλληλίσῃ τὰ κείμενα Ἰωάννου καὶ Παύλου:

Ἰωάν. 6,51	1 Κορ. 11,24 (πρβλ. Λουκ. 22,19)
ὁ ἄρτος, ὃν ἐγὼ δώσω	τοῦτό
ἡ σὰρξ μου ἐστίν	μου ἐστὶ τὸ σῶμα
ὕπερ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.	τὸ ὑπὲρ ὑμῶν (διδόμενον).

Ἐφ' ὅσον, τόσον ὁ Ἰωάννης, ὅσον καὶ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Λουκᾶς μεταφράζουν τὴν λέξιν **אָרֶץ**, ὁ πρῶτος μὲν διὰ τοῦ «σὰρξ» οἱ δὲ λοιποὶ διὰ τοῦ «σῶμα», ἐννοιολογικῶς δὲν ἀφίστανται ἀλλήλων, διότι ὁ Ἰωάννης μὲν μεταφράζει τὸν ὄρον κατὰ γράμμα, οἱ δὲ λοιποὶ χρησιμοποιοῦντες ἐλληνικὸν ἰδιωματισμόν²².

Ἰπ' αὐτὸ τὸ πρῶτον θὰ πρέπη νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ χριστολογικὴ σημασία τοῦ ὄρου «σ ῶ μ α» ἐν τοῖς ἰδρυτικοῖς τοῦ μυστηρίου λόγοις ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Ἐφ' ὅσον παρεδέχθημεν, ὅτι ὁ ὄρος **אָרֶץ** δηλοῖ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ ὀλότητι του, τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν καὶ περὶ τοῦ ὄρου «σ ῶ μ α»²³. Ἄρα, ὁ Κύριος λέγων «τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα» δὲν ἐννοεῖ τὸ νεκρὸν σῶμα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἀλλ' ἑαυτὸν τέλειον Θεὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον, τὸν ἀέχοντα ζωὴν ἐν ἑαυτῷ. Ὁ συσχετισμὸς τῶν ὄρων «δώσω»-«διδόμενον»

22. J. J e r e m i a s, μν. ἐργ., σ. 210.

23. Πρβλ. Ν. Μ π ρ α τ σ ι ῶ τ ο υ, αὐτόθι. H. M e h l - K o e n l e i n, ἄρθρον «Homme», ἐν Voc. Bibl. σ. 126.

εἶναι ἐφικτός, δεδομένου ὅτι, ὑπὸ μὲν τὸ «δώσω» παρεδέχθημεν ὀλόκληρον τὴν αὐτοπροσφορὰν τοῦ Κυρίου, ἀπὸ τῆς κενώσεως μέχρι τῆς ὑψώσεως «ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (Ἰωάν. 6,51), ἐνῶ τὸ «διδόμενον» δύναται, ἐν περιωρισμένη ἐννοίᾳ, νὰ ἀναφέρεται εἰς τὸ πάθος (πρβλ. «κλώμενον»). Σημειωτέον, ὅτι ὁ Παῦλος, συγκεφαλαιοῖ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὴν ὅλην προσφορὰν τοῦ Χριστοῦ. Ἡ δὲ φράσις παρ' Ἰωάννη «ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (6,51) ἄριστα συσχετίζεται μὲ τὴν παρὰ τῶ Λουκᾶ καὶ Παύλῳ τοιαύτην «ὑπὲρ ὑμῶν» (Λουκ. 22,19:1 Κορ. 11,24). Αἱ λέξεις «ὑπὲρ ὑμῶν» ἔχουν βαρύνουσαν σημασίαν λόγῳ τῆς δυνατότητος τῆς διττῆς ἐρμηνείας τῆς προθέσεως «ὕ π ε ρ». Οὕτως, ἡ ἔκφρασις «ὑπὲρ ὑμῶν», δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ «χάριν ὑμῶν» ἐνθα καταφαίνεται ἡ χάριν τῆς ἀνθρωπίνης σωτηρίας αὐτοπροσφορὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ «ἀντὶ ὑμῶν»²⁴, ἀποκαλυπτομένου οὕτω τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ χαρακτῆρος τῆς θυσίας τοῦ Κυρίου, καθ' ἣν, ὡς ἀντιπρόσωπος ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος, θυσιάζεται «ἓνα (αὕτη) ἔχη ζῶν αἰώνιον» (Ἰωάν. 3,16). Οἱ μαθηταὶ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀντεπροσώπευον τὴν εἰς Χριστὸν πιστεύουσαν ἀνθρωπότητα,²⁵ ὄντες τὸ «μικρὸν ποίμνιον» (Λουκ. 12,38), ἡ «μικρὰ ζύμη, διὰ τῆς ὁποίας τὸ φύραμα ἔμελλε νὰ ζυμωθῇ (πρβλ. 13,33).

Ὡς πρὸς τὴν θεολογικὴν ἐρμηνείαν τῆς φράσεως «τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα», εἶναι γνωσταὶ αἱ μεταξὺ τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ὑπάρχουσαι διαφοραί. Ἄλλ' ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν δίδει τὴν δυνατότητα τῶν ἐρμηνειῶν, αἵτινες κατὰ καιροὺς ἐπεχειρήθησαν ὑπὸ Διαμαρτυρομένων κυρίως ἐκκλησιῶν καὶ θεολόγων, ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ ῥήματος «ἐστίν». Ἡ Ὁρθόδοξος ἐρμηνεία τοῦ χωρίου, ἀπορρίπτουσα πᾶσαν ἀλληγορικὴν ἢ συμβολικὴν ἐρμηνείαν καὶ ἐρμηνεύουσα κατὰ γράμμα τὸ ὡς εἴρηται χωρίον, παραδέχεται τὴν ἐν τῶ ἄρτῳ τῆς Θ. Εὐχαριστίας πραγματικὴν παρουσίαν τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἥτοι τὴν μεταβολὴν τοῦ ἄρτου εἰς Σῶμα Χριστοῦ, παραμενουσῆς μόνον τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ στοιχείου²⁶.

Τὴν εὐλογίαν-εὐχαριστίαν, τὴν κλάσιν καὶ προσφορὰν τοῦ ἄρτου ἠκολούθησεν ἡ προτροπὴ τοῦ Κυρίου: «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν» (Λουκ. 22,20: 1 Κορ. 11,24). Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι τόσον ἐν τῶ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ, ὅσον καὶ τῶ μεταγενεστέρῳ Ἰουδαϊσμῶ, αἱ εἰρηνικαὶ θυσίαι εἶχον χαρακτῆρα εὐχαριστίας καὶ ἀναμνήσεως. Ἰδίως κατὰ τὸ πασχάλιον δεῖπνον τὰ παρατιθέμενα ἐδέσματα ἦσαν τὰ αὐτά, περίπου, πρὸς τὰ παρατεθέντα κατὰ τὸ δεῖπνον τῆς Ἐξόδου. Τελούοντες δὲ οἱ Ἰσραηλῖται κατ' ἔτος τὴν ἐορτὴν

24. Πρβλ. Θ ο υ κ ο δ ι δ ο υ, 1,141. Π λ ά τ ω ν ο ς, Πολιτεία, 509Α. Ε ε ν ο φ ῶ ν τ ο ς, Κύρου Ἀνάβασις, 7, 7, 3.

25. Ἰωάν. 17,20. Πρβλ. τὴν ὑπὸ τοῦ O. Cullmann διατυπωθεῖσαν θεωρίαν τῆς ὑποκαταστάσεως, περὶ ἧς ἐπιθι, O. Cullmann, Christ et le Temps, σ. 81. 84 ἐξ.

26. Πρβλ. Χρ. Ἀ ν δ ρ ο ῦ τ σ ο υ, Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1956, σ. 347-8.

ταύτην, άνεμιμνήσκοντο μὲν τῆς ἐκ τῆς δουλείας, τῇ θεῖα ἐπεμβάσει, ἀπελευθερώσεως των, ἀλλ' ἔχοντες πίστιν εἰς τὴν θεῖαν προστασίαν, ἠλπίζον στερρωδῶς εἰς τὴν πλήρη ἀποκατάστασιν τοῦ Ἰσραήλ, κατὰ τὰς θείας ὑποσχέσεις." Ἦτοι, κατὰ τὸ πασχάλιον δεῖπνον, δὲν άνεμιμνήσκοντο μόνον τῆς ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐξόδου, ἀλλὰ καὶ τῆς πορείας αὐτῶν διὰ τῆς ἐρήμου, πρὸς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. Τὸ αὐτὸ ἴσχυε καὶ διὰ τὰς εἰρηνικὰς θυσίας (θυσίας ἀπαρχῶν) κατὰ τὰς ὁποίας, ἀναμιμνησκόμενοι τῶν θείων δωρεῶν, μετ' αἰσιοδοξίας ἠτένιζον τὸ μέλλον, πεποιθότες ἐπὶ τῇ θεῖα προστασίᾳ.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, οἱ Μαθηταὶ καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Κυρίου ὅπως εὐλογῶσιν, εὐχαριστῶσι, κλῶσι καὶ μεταλαμβάνωσι τοῦ Ἄρτου «εἰς ἀνάμνησιν» Αὐτοῦ. Ὁ ὄρος «ἀνάμνησις» ἐν τῇ θύραθεν γραμματεία σημαίνει τὴν ἀνάκλησιν εἰς τὴν μνήμην, τὴν εἰς τὴν συνείδησιν ἐπαναφορὰν προτέρων παραστάσεων²⁷. Εἰδικώτερον, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην (περὶ Μνήμης κεφ. 11), «τὸ ἀναμιμνήσκεσθαι ἐστὶν οἶον συλλογισμὸς τις· ὅ,τι γὰρ πρότερον εἶδεν, ἢ ἤκουσεν, ἢ τι τοιοῦτον ἔπαθε, συλλογίζεται ὁ ἀναμιμνησκόμενος, καὶ ἐστὶν οἶον ζήτησις τις». Κατὰ τὸν P. Allo²⁸, ὁ ὄρος ἐνταῦθα δὲν σημαίνει «συνεχῆ ἀνάμνησιν» ἀλλ' «ὁ π ὁ μ ν η σ ι ν». Ὡς ἀφετηρία τῆς ἐρμηνείας τοῦ ὄρου, εἶναι ἀπαραίτητον ἐν πρώτοις νὰ διερευνηθῆ, ποίου γεγονότος ἐπιθυμεῖ ὁ Κύριος, ὅπως ἀναμιμνήσκωνται οἱ Μαθηταί. Κατὰ τοὺς ἰδρυτικούς τοῦ μυστηρίου λόγους, ὁ Κύριος χρησιμοποιεῖ τὰς μετοχὰς «κλῶμενον-ἐκχυνόμενον», ὡσάν ἡ σταυρικὴ θυσία, ἐντὸς τῶν ἀνθρωπίνων ὀρίων ἐξεταζομένη, νὰ προσεφέρετο τὴν στιγμὴν ἐκείνην. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, θὰ πρέπη νὰ δεχθῆ τις, ὅτι οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσαν νὰ ἀναμιμνήσκωνται μόνον τῆς στιγμῆς ἐκείνης τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου ἢ ἀκόμη τῆς σταυρικῆς θυσίας²⁹, ἦτοι ἡ Εὐχαριστία νὰ εἶναι ἀνάμνησις μόνον τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ³⁰. Ἡ ἀνάμνησις τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου δὲν ἔχει ἔννοιαν μνημοσύνου, ἀλλὰ συνεχοῦς ἀναμνήσεως τῶν ἐκ τούτου δωρεῶν. Καὶ ὁ Παῦλος, ἐν τῇ προτροπῇ του πρὸς τοὺς Κορινθίους (1 Κορ. 11,26), ἐν τῷ θανάτῳ τοῦ Κυρίου συνυπονοεῖ τὴν ταπεινώσιν αὐτοῦ, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς ἔννοιαν, καὶ τὴν δόξαν. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀνάμνησις-ὑπόμνησις δὲν εἶναι ἔργον ἀποκλειστικῶς ἀνθρώπινον, δεδομένου ὅτι αὕτη θὰ λαμβάνῃ χώραν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ καθοδηγῆσει τοῦ «ἄλλου Παρακλήτου» ἐφ' ὅσον, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου «ὁ Παράκλητος... ὑπομνήσει ... πάντα, ἃ εἶπον ... ἐγὼ» (Ἰωάν. 14,26). Ὁ νέος Ἰσραήλ κλῶν τὸν ἄρτον εἰς ἀνάμνησιν τῆς ταπεινώσεως καὶ τῆς δόξης τοῦ Κυρίου, κοινωνεῖ

27. Δ. Δ η μ η τ ρ ά κ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., τ. 1, στ. 420.

28. Παρὰ J. Hering, La première épître aux Corinthiens, Neuchâtel 1959, σ. 103.

29. U. Z. R u l e, παρὰ J. Coppens, ἐνθ' ἄνωτ., στ. 1183-4.

30. J. C o p p e n s, αὐτόθι, στ. 1184.

τούτων «ἀχρις οὗ ἔλθῃ» ὁ Κύριος (1 Κορ. 11,26), ἵνα μετάσχῃ μετ' αὐτοῦ εἰς τὸ Δεῖπνον τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἀποκαλύπτει, ὅτι τὴν σημασίαν τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ οἱ μαθηταὶ κατενόησαν μετὰ τὴν Ἀνάστασιν Του³¹. Δι' ὃ καὶ ἡ Ἐκκλησία βιοῦ ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ «ἄλλου Παρακλήτου» τὴν ἐν αὐτῇ παρουσίαν τοῦ Κυρίου, τόσον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, καθ' ὅτι «ὁ Παρακλήτος ὁδηγεῖ (αὐτὴν) «εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν» (Ἰωάν. 14,26), ὅσον καὶ ἐν τοῖς μυστηρίοις, μάλιστα δὲ ἐν τῇ Θ. Εὐχαριστίᾳ. Ἐὰν οἱ Ἰουδαῖοι ἀνεμνησκοντο οὐ μόνον τῆς Ἐξόδου, ἀλλὰ καὶ τῆς πορείας διὰ τῆς ἐρήμου εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, τοῦτο εἰς ἀπόλυτον βαθμὸν συμβαίνει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, δεδομένου ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ μόνη ἀσφαλὴς «ὁ δὸς» ἡ ἄγουσα πρὸς τὸν Πατέρα (Ἰωάν. 14,6). "Ἦτοι, ἐν τῇ ἀναμνήσει-ὑπομνήσει τῇ τελουμένη ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, ἡ Ἐκκλησία χωρεῖ τὴν ἀσφαλῆ ὁδὸν πρὸς τὸν ἔσχατον αὐτῆς σκοπὸν. Ὡς δὲ εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ Ἄμφ. Ράντοβιτς, «ἡ ἀνάμνησις (ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Θ. Εὐχαριστίας) δὲν εἶναι ἀπλῶς μία ψυχολογικὴ ἀναδρομὴ τῆς μνήμης εἰς τὸ παρελθὸν καὶ μία ἐξωτερικὴ μίμησις τῶν πράξεων τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' εἶναι ἡ αἰώνιος ἀ ν α π α ρ ἄ σ τ α σ ι ς (ἀπὸ τὸ ρ. ἀνα-παρίστημι = εἶμαι πάλιν παρῶν) καὶ πραγματικὴ παρουσία τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ Τελοῦντος τὸ ἔργον αὐτό»³².

Δυνάμεθα νὰ μνημονεύσωμεν δύο περιπτώσεων κλάσεως τοῦ ἄρτου ὑπὸ τοῦ Κυρίου, μετὰ τὴν Ἀνάστασιν Του: ἐν Ἐμμαοῦς ἐνώπιον τοῦ Κλεόπα καὶ τοῦ ἄλλου μαθητοῦ (Λουκ. 24,13-32), καὶ μετὰ τὴν θαυμαστὴν ἀλιείαν παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Τιβεριάδος (Ἰωάν. 21,1-14). Ἐκ τῶν κειμένων τούτων, παρ' ὅτι γίνεται λόγος περὶ εὐλογίας καὶ κλάσεως τοῦ ἄρτου ὑπὸ τοῦ Κυρίου, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι πρόκειται περὶ εὐχαριστιακοῦ δείπνου. Ἰδιαιτέ-

31. Ἰωάν. 2,19: 12,16: 13,7: 20,9. Πρβλ. O. Cullmann, *Le Salut dans l'histoire*, Neuchâtel 1966, σ. 270.

32. Τὸ νόημα τῆς Θείας Λειτουργίας, ἐν περ. «Γρηγόριος Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη τ. 56 (1973) σ. 283. Ὑπὸ τοῦ J. J e r e m i a s (μν. ἔργ., σ. 283 ἐξ.) διευπλώθη θεωρία, καθ' ἣν ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ ὑπεθυμίζει εἰς τὸν Θεὸν τὸ ἔργον τοῦ Μεσίου, ἱκετεύουσα τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δι' αὐτοῦ ἐπηγγελμένων. Ἡ Εὐχαριστία, οὕτω, θὰ ἦτο ἔκκλησις πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τὴν πραγματοποίησιν ἐκεῖνου τὸ ὅποτον, ἡ θυσία τοῦ Ἰησοῦ, κατέστησεν ἐφικτόν: τὴν ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ οὐχὶ ἐπὶ καταδίκῃ ἔλευσιν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ J. J. v o n A l l m e n n (ἐνθ' ἀνωτ., σ. 29-30), ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἀνάμνησις-ὑπόμνησις ἀναφέρεται εἰς τὸν Θεόν, τότε ἀπομένει νὰ ἴδωμεν, τί ἡ Ἐκκλησία ἐνθυμεῖται κατ' αὐτήν. Ἡ θεωρία τοῦ J. Jeremias, μονομερῶς λύει τὸ πρόβλημα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν ἐρμηνείαν περὶ «ἀναμνήσεως-ὑπομνήσεως» ὁλοκλήρου τῆς ἐπὶ γῆς σωτηριώδους δράσεως τοῦ Κυρίου, ἥτις καὶ καλύπτει ὁλόκληρον τὸ πλαίσιον τῆς προτροπῆς ἐκεῖνης. Ἡ ἐξατομίκευσις τῆς ἀξίας τῆς Κυριακῆς ἐντολῆς ὑφ' ἐνὸς ἐκάστου τῶν πιστῶν σημαίνει, ὅτι ἕκαστος τούτων ἀναμνησκόμενος τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας τῆς ἀνθρωπότητος, ἀναμνησκεται τῆς ἰδίας αὐτοῦ σωτηρίας.

ραν ανάπτυψωσιν ἐμποιεῖ ἢ ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ ἐκδιήγησις τοῦ γεγονότος ἐν Ἐμμαούς, καθ' ἣν χρησιμοποιεῖ σχεδὸν τοὺς αὐτοὺς ὄρους, ὁποίους καὶ κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιήγησιν τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου (πρβλ. Λουκ. 22,19), ἀλλὰ καὶ ἢ ὑπὸ τοῦ ὡς ἀνω εὐαγγελιστοῦ πληροφορία, καθ' ἣν, ἢ ὑπὸ τοῦ Ἀναστάσιου εὐλογία καὶ κλάσις τοῦ ἄρτου ὑπῆρξε τὸ σημεῖον ἀναγνωρίσεώς του ὑπὸ τῶν μαθητῶν, τῶν ὁποίων, μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης «οἱ ὀφθαλμοὶ ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν» (Λουκ. 24,16).

Ἡ ἀνάμνησις τῆς κατ' ἐπανάληψιν, πρὸ τοῦ Πάθους, κλάσεως τοῦ ἄρτου ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐνώπιον τῶν Δώδεκα μαθητῶν καὶ ἀσφαλῶς ἐνώπιον τοῦ Κλεόπα καὶ τοῦ ἄλλου, ἀγνώστου, μαθητοῦ, κατὰ τὰ κοινὰ δεῖπνα, ἔδωκε τὴν δυνατότητα ἀναγνωρίσεως Αὐτοῦ ὑπ' αὐτῶν «ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου» (Λουκ. 24,35). Ἡ κλάσις τοῦ ἄρτου ἔρριψε νέον φῶς εἰς τὸν προφητικὸν λόγον, τὸν ὁποῖον, ἐκ τῶν ὑστέρων κατανοήσαντες, συνεφώνησαν μετὰ τοῦ Κυρίου, ὅτι «ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ» (Λουκ. 24,26).

Μετὰ τὴν θαυμαστὴν ἀλιεῖαν παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Τιβεριάδος, οἱ μαθηταί, ἀποβιβασθέντες τοῦ πλοίου, «βλέπουσιν ἀνθρακιᾶν κειμένην καὶ ὀψάριον ἐπικειμένον καὶ ἄρτον» (Ἰωάν. 21,9). Πρὸς τοὺς διστάζοντας νὰ ἀριστήσωσι μαθητὰς «ἔρχεται Ἰησοῦς καὶ λαμβάνει τὸν ἄρτον καὶ δίδωσιν (καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν, κατὰ τὸν κώδ. D,) αὐτοῖς καὶ τὸ ὀψάριον ὁμοίως» (Ἰωάν. 21,13). Ἐνταῦθα οἱ μαθηταί δὲν ἀναγνωρίζουν τὸν Κύριον «ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου», καθ' ὅτι ἡ θαυμαστὴ ἀλιεῖα ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὴν δυνατότητα νὰ πιστεῦσωσιν ὅτι «ὁ Κύριος ἐστὶ» (πρβλ. Λουκ. 5,4-9). Ἐν πάσῃ ὁμῶς περιπτώσει, ὁ Κύριος παριστάμενος εἰς δεῖπνον τῶν μαθητῶν, δὲν παραλείπει τὴν κλάσιν τοῦ ἄρτου, οὐχὶ ἀπλῶς ὡς ὁ πρῶτος καὶ ὁ διδάσκαλος, κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν περὶ δεῖπνων δεοντολογία, ἀλλὰ διότι ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου κατὰ τὰ κοινὰ δεῖπνα ὁ Κύριος ἀναφέρεται εὐθέως εἰς τὴν εὐχαριστιακὴν κλάσιν καὶ βρῶσιν τοῦ ἄρτου.

Ἡ παρουσία τοῦ Ἀναστάσιου μετὰ τῶν μαθητῶν, συνδέεται καὶ μετὰ τῶν δεῖπνων αὐτῶν. Εἰς τὴν διαπίστωσιν ταύτην ὀδηγοῦν χωρία τῶν Πράξεων καὶ δὴ, 1,4: «καὶ συναλιζόμενος³³ αὐτοῖς παρήγγειλεν ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι...» ὡς καὶ ἐν 10,41, ὁ Ἀπ. Πέτρος μαρτυρεῖ, ὅτι «τοῦτον (τὸν Χριστόν), ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι, οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ μετὰ τὸ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν». Παρ' ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδὲν ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι κατὰ τὰ δεῖπνα ταῦτα ἔχομεν

33. Συναλιζώ: κοινωνῶ ἄλων καὶ τραπέζης, τρώγω εἰς τὴν αὐτὴν τράπεζαν, Δημητράκου μν. ἔργ., τ. Η' στ. 6865.

εὐχαριστιακὴν κλάσιν τοῦ ἄρτου, ἐν τούτοις, ὡς παρατηρεῖ ὁ O. Cullmann, δὲν εἶναι σφάλμα τὸ νὰ σκεφθῆ τις, ὅτι ἡ πίστις εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ ἠδράζετο, κατὰ ἕν σημαντικὸν μέρος, ἐπὶ τῆς ἀναμνήσεως τῶν δεῖπνων αὐτῶν, κατὰ τὰ ὁποῖα παρίστατο ὁ Κύριος³⁴. Κατὰ τὰ δεῖπνα ταῦτα, γράφει ὁ Ph. Menoud³⁵, κυριαρχεῖ ὁ αὐτὸς τόνος ἐνθουσιασμοῦ, ὁποῖος καὶ ἐν Πράξ. 2,46.

β) Ὁ Ἄρτος ἐν τῇ εὐχαριστιακῇ ζωῇ τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας.

«Ὅσάκις ἐὰν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἔλθῃ».
(1 Κορ. 11,26)

Αἱ περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἄρτου, ἐν τῇ εὐχαριστιακῇ ζωῇ τῆς ἀρχεγόνου ἐκκλησίας, εἰδήσεις εἶναι πενιχραί. Αὗται δυνατὸν νὰ διακριθοῦν εἰς τὰς περὶ τούτου πληροφορίας τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν λατρευτικὴν ζωὴν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῶν Ἱεροσολύμων (2,42.46), καὶ τὰς τοιαύτας ἐκ τῆς δράσεως καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀπ. Παύλου.

Κατὰ τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀδελφοὶ «ἤσαν προσκαρτεροῦντες τῇ διδασκῇ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς» (2,42), καὶ «καθ' ἡμέραν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ κλῶντες κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας, αἰνοῦντες τὸν Θεόν» (2,46)³⁶. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων καταφαίνεται, ὅτι ὁ σ. τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων ἰδιαίτερος ἐπισημαίνει τὸ ὡς ἄνω γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τὸ κέντρον τῆς ζωῆς τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀδελφῶν. Ἐπειδὴ διευπλώθη ἡ ἀποψις, καθ' ἣν διὰ τῆς ἐκφράσεως «κλάσις τοῦ ἄρτου» ὑποδηλοῦνται τὰ κοινὰ δεῖπνα (αἱ ἀγάπαι), πιστεύομεν μετὰ τοῦ Ph. Menoud, ὅτι ἐὰν ἡ ἐκφρασις αὕτη δὲν εἶχεν εὐχαριστιακὸν περιεχόμενον, ποῖος λόγος θὰ συνέτρεχεν ὥστε, ὁ σ. τῶν

34. Le Culte dans l'Église primitive, ἐν Foi et Culte..., σ. 112. M. Kohler, Vivre la Cène, Neuchâtel 1957, σ. 51.

35. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 40.

36. Προφανῶς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς κλάσεως τοῦ ἄρτου συνυπονοεῖται καὶ ἡ εὐλογία τοῦ ποτηρίου, Ph. Menoud, μν. ἔργ., σ. 35. M. Goguel, Les premières temps de l'Église, Neuchâtel 1949, σ. 120 ἐξ. Π. Τρεμπέλα, Ἐπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ἀθῆναι 1955, σ. 119. Ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Πράξ. 2,46, ὁ Π. Τρεμπέλας ἐπιφυλάσσει κατὰ πόσον ἡ φράσις «κλῶντες κατ' οἶκον ἄρτον» ὑπονοεῖ τὸ μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας ἢ τὰ κοινὰ δεῖπνα (ἀγάπας). Τὴν αὐτὴν ἐπιφύλαξιν διατυποῖ καὶ ὁ Fr. Leenhardt (μν. ἔργ., σ. 58).

Πράξεων να όμιλήση ιδιαίτέρως περι ένός κοινού δείπνου; Έξ άλλου, ή μνεία τής κλάσεως του άρτου μεταξύ τής κοινωνίας και τής προσευχής, τ.ξ. δύο λειτουργιών τής Έκκλησίας, είναι δυνατόν να σημαίνη και μίαν τρίτην τοιαύτην. Άξιοσημείωτον τυγχάνει τó γεγονός καθ' ό οι άδελφοί προσηύχοντο «έν τῷ ναῷ», άλλ' έκλων τόν άρτον «κατ' οίκον», τ.ξ. ή Έκκλησία άπ' άρχής περιέβαλε τήν κλάσιν του άρτου δι' ιδιαίτερας μυστικότητας, περιορίσασα τήν μετοχήν εις αὐτήν μόνον εις τούς πιστούς, τ.ξ. τά μέλη αὐτῆς.

Ή άποφισ του Ph. Menoud³⁷ καθ' ήν, έν Πράξ. 2,46, δυνάμεθα να διακρίνωμεν τήν κλάσιν του άρτου «κλῶντες άρτον», άπό τών κοινών δείπνων - άγαπῶν «μετελάμβανον τροφῆς», παρουσιάζει ένδιαφέρον ώς διευκολύνουσα τήν λύσιν του όλου προβλήματος. Νομίζομεν όμως ότι, και εάν δεχθῶμεν ότι υπό τόν όρον «τροφή» υποδηλοῦται ό εύχαριστιακός άρτος, τούτο ανταποκρίνεται πρὸς τόν όρον «άληθής βρῶσις» (Ίωάν. 6,55) του όποιου τήν έννοιαν έν τούς πρόσθεν άνεπτύξαμεν, δοθέντος ότι ή μετοχή εις τήν Εύχαριστίαν, «τήν άληθῆ βρῶσιν», ήτο πρόξενος άγαλλιάσεως.

Έν Φιλίπποις, ό δεσμοφύλαξ «παρέθηκε τ ρ ά π ε ζ α ν (τῷ Παύλῳ και τῷ Σίλῳ) και ήγαλλιάσατο πανοικει πεπιστευκῶς τῷ Θεῷ» (Πράξ. 16, 34). "Ο,τι έλέχθη άνωτέρω περι τής κλάσεως του άρτου, δύναται να έχη ισχύν επί του προκειμένου: ό σ. τών Πράξεων δέν θά ένδιεφέρετο να πληροφορήση τόν Θεόφιλον και τούς άλλους άναγνώστας περι τινος άπλου δείπνου, άλλά περι εκείνου του δ ε ί π ν ο υ έν τῷ όποιῳ τελειοῦται ή κοινωνία του πιστού μετά του Κυρίου. "Ας μη λησμονήται ότι ό Παῦλος γράφων πρὸς Κορινθίους (Α' Κορ. 10,21) μετά δυνάμεως άντιδιέστειλε μεταξύ τής «τραπέζης του Κυρίου» (τῆς Εύχαριστίας) και τής «τραπέζης τών δαιμονίων». Ή χρῆσις υπό του Παύλου του όρου «τ ρ ά π ε ζ α ν» δύναται να διευκολύνη τήν κατανόησιν του έν λόγω χωρίου τών Πράξεων. Άλλά και διὰ τόν δεσμοφύλακα και τούς οικείους του τó έπακλόουθον εκ τῆς μετοχῆς των εις τήν «τράπεζαν» υπῆρξε τó αὐτό, όπερ και διὰ τούς άδελφούς έν Ίεροσολύμοις ότε «έκλων άρτον»: ή άγαλλιάσις³⁸. Τέλος δέ, πῶς είναι δυνατόν να δικαιολογήσωμεν τó ένδεχόμενον να περιωρίσθη ό Παῦλος μόνον εις τó βάπτισμα του δεσμοφύλακος και τών οικείων του, χωρίς να τελέση και τó μυστήριον τῆς Εύχαριστίας;

Ώς πρὸς τήν κλάσιν του άρτου υπό του Παύλου έν Τρωάδι κατά τήν επιστροφήν του εκ τῆς Γ' περιουδειας (Πράξ. 20,7-12), αι πληροφοριαί του Λουκά είναι σαφεῖς: οι άδελφοί, πρωτοστατοῦντος του Παύλου, συνήλθον

37. Les Actes des Apôtres et l' Eucharistie, έν R. H. Ph. R. 33 (1953), σ. 25.

38. Πρβλ. Ph. Menoud, La vie de l' Église naissante..., σ. 36. Π. Τρεμπέλα, ένθ' άνωτ., σ. 469. J. Holzner, Παῦλος (μετ. Ίερωνύμου Κοτσώνη), Άθήναι 1948, σ. 194.

«τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων κλάσαι ἄρτον». Ἀξιοσημείωτος ἡ ἡμέρα: ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. «Πρέπει νὰ ἐνθυμηθῇ τις, παρατηρεῖ ὁ Ο. Cullmann³⁹ ὅτι «ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου» (πρβλ. Ἀποκ. 1,10: Διδαχ. 14,1.) σχετίζεται ἐν τῇ Π.Δ. μὲ τὸ ἐσχατολογικὸν μέλλον (Jon Jahvè) καὶ ἐν τῇ Κ.Δ. ἀναφέρεται εἰς τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Κυρίου. Οὕτως, ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ἡμέρα τελέσεως τῆς χριστιανικῆς λατρείας, παρουσιαζέτο ὡς ἡ πρόγευσις τῆς μεγάλης ἐκείνης ἡμέρας.

Ἡ συντομωτάτη ἀφήγησις τοῦ Λουκᾶ δίδει τὴν δυνατότητα κατανόησεως τοῦ τρόπου τελέσεως τοῦ μυστηρίου, ἦτοι: διδασχῇ, κλάσις τοῦ ἄρτου, ἀφοῦ ὡς εἶναι φυσικὸν εἶχε προηγηθῆ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ εὐλογία, μετᾶληψις. Εἶναι προφανές, τονίζει ὁ Ο. Cullmann⁴⁰, ὅτι ἡ Ἐκκλησία, κατὰ γενικὸν κανόνα, δὲν συνήρχετο, χωρὶς νὰ κλᾷ τὸν ἄρτον, καὶ ἐὰν ὑπῆρχον περιπτώσεις λατρευτικῶν συναξέων ἄνευ τελέσεως τοῦ μυστηρίου, αὗται ἦσαν ὄλως ἐξαιρετικά.

Ἡ Ph. Menoud⁴¹ προβαίνει εἰς μίαν λεπτὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν ὄρων «κλάσαι ἄρτον» καὶ «γευσάμενος», παραλληλίζων αὐτοὺς πρὸς τοὺς τοιοῦτους «ἐκλῶν ἄρτον» καὶ «μετελάμβανον τροφῆς» (Πράξ. 2,46), καὶ ἐπάγεται ὅτι διὰ τοῦ «γευσάμενος» ὑποδηλοῦνται τὰ κοινὰ δεῖπνα (ἀγάπαι) τῆς κοινότητος, ἅτινα ἠκολούθουν τὴν κλάσιν τοῦ ἄρτου.

Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα διάκρισις, κυρίως ὑπὸ τοῦ H. Lietzmann⁴², μεταξὺ τοῦ «μυστηριακοῦ δεῖπνου» τῶν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Παύλου, καὶ τοῦ «εὐχαριστιακοῦ δεῖπνου» τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Παλαιστίνης, δὲν διευκολύνει τὴν μελέτην τῆς λατρευτικῆς ζωῆς τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Ὡς δὲ παρατηρεῖ ὁ Ἰωάν. Παναγόπουλος⁴³, ἀσφαλῶς αἱ μαρτυρίαι τῶν Πράξεων δὲν δίδουν λαβὴν πρὸς θεώρησιν τοῦ εὐχαριστιακοῦ δεῖπνου ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὡς τοῦτο εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς συνοπτικῆς παραδόσεως καὶ τῶν ἐπιστολῶν τῆς Κ.Δ. Ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὅμως αὐτοῦ προϋποθέτει ὁ Λουκᾶς τὴν ἐννοίαν ταύτην, ὡς καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἰδιομορφίας τῆς σχετικῆς διηγήσεως (Λκ. 22,15-20). Οὕτω λοιπὸν ὁ Λουκᾶς προϋποθέ-

39. Le Culte dans l'Église Primitive..., σ. 109. Ὁ Ph. Menoud (μν. ἔργ., σ. 37), εὐρίσκει ποιάνα τινα σχέσιν μεταξὺ τῆς ἀγαλλιάσεως τῶν πιστῶν, μετ' ἧς μετελάμβανον τοῦ Σώματος τοῦ Κυρίου, καὶ τῆς φωτοχυσίας ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἰκανοῦ ἀριθμοῦ λαμπάδων ἀνημμένων ἐν τῷ ὑπερφῶ. (Πράξ. 20,8). Ἡ φωτοχυσία αὕτη ὑποδηλοῖ, κατὰ τὸν Menoud, τὸ ἀπαστρέπτρον φῶς τῆς ἡμέρας τοῦ Κυρίου. Οὕτως ἡ Εὐχαριστία εἶναι ἡ μεγάλη στιγμή τῆς Ἐκκλησίας, ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος ἐν ᾧ τὸ φῶς τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἤδη φαίνει.

40. Μν. ἔργ., σ. 122.

41. Les Actes des Apôtres..., σ. 31.

42. Messe und Herenmahl παρὰ H. Conzelmann, μν. ἔργ., σ. 6.

43. Ὁ Θεὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων, Ἀθήναι 1969, σ. 314-315.

των ἐν Πράξεσι τὸν μυστηριακὸν χαρακτῆρα τοῦ κυριακοῦ δείπνου ἐν πάσαις ταῖς διαστάσεσιν αὐτοῦ (ἀνάμνησις, παρουσία, κοινωνία καὶ κυριαρχία τοῦ Κυρίου), ἐπιμένει ἐνταῦθα ἐσκαμμένως ἐπὶ τῆς ἐσχατολογικῆς αὐτοῦ ἐννοίας. Τοῦτο δὲ ποιεῖ οὗτος ἀφ' ἑνὸς ἵνα διακρίνη τὰς χριστιανικὰς συνεστιάσεις τῶν Ἰουδαϊκῶν ἢ ἐθνικῶν τοιούτων, ἀφ' ἑτέρου ἵνα προσδώσῃ εἰς τὸ ὅλον θέμα τὴν οὐσιαστικὴν αὐτοῦ ἐρμηνείαν (ἐσχατολογικὴν). Καὶ ἐν τῷ θέματι τούτῳ εἶναι συνεπῆς ὁ Λουκᾶς τῇ γενικῇ αὐτοῦ ἀρχῇ». Ἐξ ἄλλου θὰ ἦτο λίαν ἀνεδαφικὸν τὸ νὰ ἀναζητῆ τις, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ ὑπὸ συνθήκας τὰς ὁποίας ἔζη ἡ Ἐκκλησία, αὐστηρῶς καθωρισμένην ὀρολογίαν πρὸς δῆλωσιν τοῦ κατ' ἐξοχὴν κεντρικοῦ γεγονότος τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, τ. ἔ. τῆς κλάσεως τοῦ ἄρτου, ἐν τῇ μεταλήψει τοῦ ὁποίου οἱ πιστοὶ ἔζων τὴν ἐν πνεύματι πραγματικὴν μεταξὺ αὐτῶν παρουσίαν τοῦ Κυρίου καὶ ἐν ταυτῷ προεγεύοντο τῆς χαρᾶς τῆς αἰωνιότητος, ἐν ἀναμονῇ τῆς δευτέρας τοῦ Κυρίου ἐλεύσεως.

Ἐν τρίτον γεγονὸς ἀναφέρεται ἐν ταῖς Πράξεσι (27,33-35), καθ' ὃ ὁ Παῦλος πλέων πρὸς τὴν Ρώμην καὶ διατρέχων μετὰ τῶν συνδεδεσμενῶν του, λόγῳ τῆς τρικυμίας, τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων, παρηγόρησεν αὐτοὺς «καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαρίστησεν τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων καὶ κλάσας ἤρξατο ἐσθίειν». Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ εὐχαριστιακῆς κλάσεως τοῦ ἄρτου⁴⁴. Ἡ προτασσομένη τῆς κλάσεως τοῦ ἄρτου («εὐχαριστία») ὑπὸ τοῦ Παύλου, δύναται ἄριστα νὰ δικαιολογηθῇ ὡς ἡ πρέπουσα εὐχαριστία πρὸ καὶ μετὰ τὸ γεῦμα.

Ὡς πρὸς τὴν περὶ τῆς «κλάσεως τοῦ ἄρτου» διδασκαλίαν τοῦ Ἁπ. Παύλου, ὡς αὕτη διατυποῦται ἐν 1 Κορ. 11,23-34, παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς:

Ἐν τῷ Δείπνῳ τοῦτοῦ ἐντάσσει τὴν «κλάσιν τοῦ ἄρτου», τὴν ὁποίαν «παρέλαβεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ἦν καὶ παρέδωκε» τοῖς Κορινθίοις (11,23).

Τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου παραδόσεως τοῦ Μυστηρίου πλαισιώνει ὁ Παῦλος διὰ τῆς περὶ τοῦ «Σώματος τοῦ Χριστοῦ» διδασκαλίας, δίδων εἰς αὐτὸ νέας διαστάσεις, ὅσον καὶ περιεχόμενον. Ὁ Παῦλος ἐν τῇ κλάσει καὶ βρώσει τοῦ Εὐχαριστιακοῦ ἄρτου-Σώματος τοῦ Κυρίου βλέπει τὴν ἐνότητα τῶν πιστῶν μεταξὺ των καὶ μετὰ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τρόπον, ὥστε οἱ πιστοὶ ἐν τῇ μεταλήψει ταύτῃ νὰ ἐνσωματοῦνται τῷ Ἀναστάντι συναποτελοῦντες τὸ πνευματικὸν Σῶμα Αὐτοῦ⁴⁵. Δι' ὃ καὶ ἡ Εὐχαριστία δύναται νὰ

44. Π. Τρεμπέλα, μν. ἔργ., σ. 668. P. h. M e n o u d, La vie de l' Église... σ. 38. F o r e t, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 56.

45. Γράφει ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος σχολιάζων τὸ χωρίον 1 Κορινθ. 10,17. «Τί λέγω κοινωνίαν; φησὶν· αὐτὸ ἐσμέν ἐκεῖνο τὸ σῶμα. Τί ἐστὶν ὁ ἄρτος; Σῶμα Χριστοῦ. Τί

ὀνομασθῆ «τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας-Σώματος τοῦ Χριστοῦ»⁴⁶. Οὕτως ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ ἐνότης αὐτῆς εἶναι συνέπεια τῆς κοινῆς καὶ ὀργανικῆς ἐξαρτήσεως τῶν πιστῶν ἐκ τοῦ Κυρίου, τῆς Κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἰ. Ζηζιούλας⁴⁷, ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ὡς «σώματος τοῦ Χριστοῦ», δὲν δύναται νὰ νοηθῆ μακρὰν τῆς εὐχαριστιακῆς ἐμπειρίας, ἥτις καὶ ὑπῆρξε πιθανώτατα ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς προῆλθεν ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου. Οὔτε τὰ παράλληλα τοῦ ὄρου τούτου, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὰς Ραββινικὰς πηγὰς, οὔτε ὁ Γνωστικισμὸς ἢ ἄλλαι ιδέαι τοῦ Ἑλληνιστικοῦ περιβάλλοντος ἠδύναντο νὰ δανείσων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν τὸν ὄρον τοῦτον, δεδομένου ὅτι τὸ περιεχόμενον του ἐν τῇ Κ.Δ. εἶναι τοῦ ἰ δ ἰ ο υ ε ἴ δ ο υ ς, χαρακτηριζόμενον ἐκ τῆς ἐμφάσεως οὐχὶ ἐπὶ τῆς ιδέας τοῦ «σώματος», ἀλλ' ἐπὶ τῆς συνοδευούσης τοῦτο γενικῆς («τὸ ὕ Χριστοῦ»). Δὲν πρόκειται δηλονότι πρωτίστως περὶ τοῦ σώματος τῶν Χριστιανῶν ἀλλὰ περὶ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Δικαιῶς ὁ Ο. Cullmann παρατηρεῖ ὅτι, ἐὰν ἤθελέ τις νὰ ὀρίσῃ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἡ ταυτότης Ἐκκλησίας καὶ Σώματος τοῦ Χριστοῦ

δὲ γίνονται οἱ μεταλαμβάνοντες; Σῶμα Χριστοῦ· οὐχὶ πολλὰ, ἀλλὰ σῶμα ἓν. Καθάπερ ὁ ἄρτος ἐκ πολλῶν συγκείμενος κόκκων ἦνωται, ὡς μηδαμῶ φαινεσθαι τοὺς κόκκους, ἀλλ' εἶναι μὲν αὐτοῦς, ἀδελφον δὲ αὐτῶν εἶναι τὴν διαφορὰν τῇ συναφείᾳ· οὕτω καὶ ἀλλήλοις καὶ τῷ Χριστῷ συναπτόμεθα. Οὐ γὰρ ἐξ ἐτέρου σώματος σύ, ἐξ ἐτέρου δὲ ἐκεῖνος τρέφεται, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντες· διὸ καὶ ἐπήγαγεν· οἱ πάντες ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἄρτου μετέχομεν. (Εἰς Α' Κορ. ὁμ. 24,2. Μ.Ρ.Γ. 61, 200· πρβλ. αὐτόθι, 250). «Ὅταν ὁ Παῦλος ἔγραφε πρὸς Κορινθίους ὅτι αὐτοὶ εἶναι «Σῶμα Χριστοῦ», δὲν ἐσκέπτετο εἰ μὴ τὴν λειτουργικὴν φράσιν «τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα», τὴν ὅποιαν παραθέτει εἰς τὴν ἐπιστολήν. Μέχρι τοῦδε οἱ εἰδικοί δὲν συμφωνοῦν περὶ τῆς ἐνοίας τοῦ ὄρου «σῶμα» παρὰ Παῦλον, καὶ ἡ Παύλειος ἔκφρασις παραμένει συζητήσιμος. Ἐν τούτοις, ἡ συγκριτικὴ μελέτη τῶν δύο ρούτων τύπων δίδει τὴν κλεῖδα τῆς ἐκκλησιολογίας τοῦ Παύλου. «Τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα»: αὐτὸς εἶναι ὁ λειτουργικὸς τύπος τὸν ὅποιον ὁ Παῦλος ἔλαβεν ἐκ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, ἔνθα ἐπανελαμβάνετο κατὰ τὴν τέλει «τοῦ Κυριακοῦ δείπνου». Καὶ ἐὰν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἱεροσολύμων δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο, πρᾶγμα ἥκιστα πιθανόν, πάντως εὐρίσκετο εἰς τὸ πνεῦμα τῶν μετεχόντων εἰς τὰ δεῖπνα ταῦτα. Ἐφ' ὅσον ἐν τῇ τελείᾳ τῆς Θείας Εὐχαριστίας ὁ ἄρτος γίνεται «Σῶμα Χριστοῦ», διὰ τοῦ ἄρτου καὶ οἱ μετέχοντες καθίστανται «Σῶμα Χριστοῦ» (1 Κορ. 10,16-17). Ὁ στενὸς σύνδεσμος μεταξύ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ καθίσταται προφανές. Εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι «σῶμα» ἐν τῇ Παυλείᾳ ἐκφράσει «ὕμεῖς ἐστε σῶμα Χριστοῦ» (1 Κορ. 12,27) δυνατόν νὰ σημαίῃ ἄλλο τι ἐν 1 Κορ. 10,16-17. Ἡ τοπικὴ ἐκκλησία (πολλοὶ-ὕμεῖς) εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τὴν εὐχαριστιακὴν ἔνοιαν. Εἶναι προφανές ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐνέχει μεγίστην σημασίαν, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν εὐχαριστιακὴν διδασκαλίαν: ὁ εὐχαριστιακὸς ἄρτος εἶναι τὸ πραγματικὸν σῶμα τοῦ Χριστοῦ» (N. Afa nassief, L' Église qui preside dans l' amour, ἐν La Primauté de Pierre dans l' Église Orthodoxe, Neuchâtel 1960, σ. 27).

46. Ο. Cullmann, La délivrance anticipée du corps humain, ἐν «Homage et reconnaissance à Karl Barth, Neuchâtel 1946, σ. 37.

47. Ἡ Ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας..., σ. 44-45.

ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν Παῦλον, οὗτος δὲν θὰ ἦτο ἄλλος τῶν εὐχαριστιακῶν δείπνων, εἰς τὰ ὁποῖα μετεῖχε μετὰ τῶν ἀδελφῶν χριστιανῶν⁴⁸.

Ὁ Παῦλος δηλοῖ ὅτι τὸ μυστήριον παρέλαβεν «ἀπὸ τοῦ Κυρίου». Ἡ ἔννοια τῶν λόγων τούτων τοῦ Παύλου ἐγένετο ἀντικείμενον πολλῆς συζητήσεως ἐκ μέρους τῶν εἰδικῶν. Καὶ ἄλλοι μὲν δέχονται τὴν ἄμεσον παρά τοῦ Κυρίου, διὰ τινος ἀμέσου ἀποκαλύψεως εἰς τὸν Παῦλον, παράδοσιν τοῦ Μυστηρίου⁴⁹, ἐνῶ ἄλλοι δέχονται ὅτι ἐμμέσως, ἦτοι διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως τῆς ἀναγομένης εἰς τὸν Κύριον, ἦτις κατὰ τρόπον ἄκρως αἰσθητὸν διασφίζεται ἐν τοῖς εὐχαριστιακοῖς δείπνοις, παρέλαβεν ὁ Παῦλος τοῦτο⁵⁰. Ἡ παρουσία τῶν Ἀποστόλων εἰς τὰ εὐχαριστιακὰ δεῖπνα ἦτο τὸ ἐχέγγυον τῆς γνησιότητος τῆς παραδόσεως ἐκείνης καὶ ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρουσία τοῦ «ἄλλου Παρακλήτου» διεφύλαττε τὴν παράδοσιν ταύτην. «Ἡ Πεντηκοστὴ εἶναι ἡ φυσικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Εὐχαριστίας»⁵¹.

Ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ ὁ Παῦλος ἐντάσσει «τὴν καταγγελίαν τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου» (1 Κορ. 11,26). Ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ, καταγγελλόμενος ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ, εἶναι ὁ θάνατος Ἐκεῖνου, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπάνοδος μετὰ βεβαιότητος ἀναμένεται⁵², διότι, κατὰ τὸν Παῦλον, Σταυρὸς καὶ Ἀνάστασις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθοῦν ἐπειδὴ ἡ Ἀνάστασις ἀποτελεῖ ἐπιβεβαίωσιν τοῦ σωτηριώδους χαρακτῆρος τοῦ Σταυροῦ (πρβλ. Ρωμ. 4,25: 8,34)⁵³. Μεταξὺ τῆς «ἀναμνήσεως-ύπομνήσεως» καὶ «καταγγελίας» ὑπάρχει μία ὀργανικὴ καὶ ἐσωτάτη σχέσις: ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου ἡ Ἐκκλησία ἀναμνησκείται τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Κυρίου τοῦ κορυφωθέντος κατὰ τὸ Καινὸν Πάσχα τῆς θυσίας καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος, ἐν ταύτῳ δὲ, ὀδεύουσα, ὡς νέος Ἰσραὴλ, διὰ τῆς ἐρημίας τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὴν πνευματικὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ζῆ καὶ καταγγέλει τὴν πίστιν αὐτῆς ἐναντι τῆς ἀπιστίας τοῦ κόσμου, ἀντιτάσσουσα εἰς τὸ παροδικὸν τούτου τὴν βεβαιότητα τῆς αἰωνιότητος, κηρύττουσα, ὅτι «ὁ Κύριος ἐγγύς» (Φιλιπ. 4,5). Ἡ ὑπόμνη-

48. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 37.

49. Fr. Leenhardt, La Sainte Cène, σ. 51.

50. O. Cullmann, La Tradition, Neuchâtel 1953, σ. 12. Ph. Menoud, La vie de l'Église..., σ. 28. Ὁ ἐν λόγῳ καθηγητῆς ἔγραψε (Révélation et Tradition. L'influence de la conversion de Paul sur la théologie, ἐν Verbum Car: 1953, Νο 25-26, σ. 2 ἐξ.), ὅτι ἡ ἀληθὴς ἐρμηνεία τῶν λόγων τοῦ Παύλου ἐν 1 Κορ. 11,23 εἶναι: «Σὰς παρέδωκα τὴν περὶ Εὐχαριστίας διδασκαλίαν, ἦτις ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως, τῆς διὰ τῶν Ἀποστόλων, τῶν μετασχόντων εἰς τὸ τελευταῖον Δείπνον, ἀναγομένης μέχρι τοῦ Κυρίου».

51. Zizioulas J., L'Eucharistie, σ. 23.

52. Ph. Menoud, La vie de l'Église..., σ. 41.

53. Σ. Ἀγορίδου, Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἁπ. Παύλου, ἐν «Βιβλικὰ Μελετήματα», τ. Β', Θεσσαλονικὴ 1971, σ. 203. L. Cerfaux, Christ dans la Théologie de Saint Paul, Paris 1954, σ. 104. O. Cullmann, Le Salut..., σ. 257.

σις τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Κορινθίους «ὁσάκις ἐὰν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε ἄχρις οὗ ἔλθῃ» (1 Κορ. 11,26), δηλοῖ τὴν ὑφισταμένην ἐσωτάτην σχέσιν μεταξὺ τῆς «ἐν πνεύματι» παρουσίας τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὰ εὐχαριστιακὰ δεῖπνα καὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ Παρουσίας, διότι ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς λατρείας εἶναι ὑποτεταγμένα εἰς ἓνα ἔσχατον σκοπόν, ὅστις εὐρίσκει τὸ ὑψιστον αὐτοῦ σημεῖον εἰς τὴν «ἐλευσιν τοῦ Χριστοῦ» κατὰ τὴν Θεῖαν Εὐχαριστίαν⁵⁴, δι' ἧς καὶ ὁ ἔντονος ἔσχατολογικὸς χαρακτήρ ὁ ἐπικρατῶν κατὰ τὴν Θ. Εὐχαριστίαν, καὶ μέχρι σήμερον. Ἄς μὴ λησμονῆται ἡ ὁμολογία-παράκλησις ὅσον καὶ ὑπόμνησις ἢ, ἐν τοῖς Κυριακοῖς δείπνοις τῆς πρώτης Ἐκκλησίας, ἐπαναλαμβανομένη: «ΜΑΡΑΝ ΑΘΑ» (1 Κορ. 16,22: Ἀποκ. 22,20)⁵⁵. Ἐν αὐτῇ τῇ προσευχῇ, ἐπικλήσει καὶ ὑπομνήσει διαγιγνώσκει τις τὴν ἐν τοῖς εὐχαριστιακοῖς δείπνοις βίωσιν τοῦ Ἀναστάντος Κυρίου, ὡς καὶ τὴν ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ Σώματός του ἐντονώτατα ἐκζητουμένην ἔλευσιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. Διὰ τοὺς πιστοὺς ὁ Κύριος εἶναι ἀπὸν μὲν σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ διττῶς παρών: διὰ τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Εὐχαριστίας⁵⁶.

54. O. Cullmann, *Le culte...*, σ. 110. Τοῦ αὐτοῦ, *Christologie...*, σ. 184. Γ. Ρηγοπούλου, Ἰησοῦς Χριστός «ὁ Ἐρχόμενος Κύριος», Ἀθήναι 1968, σ. 10 ἐξ.

55. A. Schmemmann, *αὐτόθι*, σ. 63. Περὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ ὄρου ἰδέ, O. Cullmann, *μν. ἔργ.*, σ. 182. P. Prigent, *Apocalypse et Liturgie*, Neuchâtel, 1964, σ. 38. Fr. Leenhardt, *μν. ἔργ.*, σ. 70. II. Μπρατσιώτου, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου, ἐν Ἀθήναις 1950, σ. 229. J. Hering, *La première Epître aux Corinthiens*, Neuchâtel 1959, σ. 154. II. Τρεπέλα, Ἡ πρώτη πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή, Ἀθήναι 1956, σ. 428. L. Cerfaux, *μν. ἔργ.*, σ. 72.

56. Ph. Menoud, *μν. ἔργ.*, σ. 42.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

ΤΟ ΔΕΙΠΝΟΝ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΤΟΥ ΑΡΝΙΟΥ

«Μακάριοι οί εις τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ ἀρνίου
κεκλημένοι.» (Ἄποκ. 19,9)

Ἐθεωρήσαμεν χρήσιμον νὰ κατακλείσωμεν τὴν παροῦσαν μελέτην διὰ τῆς περὶ τοῦ «Δείπνου τοῦ γάμου τοῦ ἀρνίου» ἢ τοῦ «Δείπνου τῆς Βασιλείας τῶν οὐρανῶν» διδασκαλίας τῆς Κ.Δ., καὶ τοῦτο διότι καὶ κατὰ τὸ Δεῖπνον ἐκεῖνο πνευματικῶς θὰ παρίσταται ὁ Κύριος ὡς καὶ οἱ ἀποδεχθέντες τὴν πρόσκλησιν πιστοί, ὅπως μετάσχωσι τῆς χαρᾶς ἐκείνης.

Ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω τὴν περὶ τοῦ μεσσιανικοῦ δείπνου Ἰουδαϊκὴν διδασκαλίαν, ἢ ἀναμονὴν τοῦ ὁποῦ ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ ἀγνώστου συνδαιτυμόνος τοῦ Κυρίου: «μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ» (Λουκ. 14,15). Ἄλλ' ὡς ἡ ἔννοια τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Κ.Δ. λαμβάνει νέας διαστάσεις¹, οὕτω καὶ τὸ ἐν λόγῳ Δεῖπνον λαμβάνει ἀνάλογον σημασίαν.

Κατὰ τὴν Κ.Δ., ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶναι «ἡτοιμασμένη ἀπὸ καταβολῆς κόσμου» τοῖς εὐλογημένοις τοῦ Πατρὸς (Ματθ. 25,34). Τὴν Βασιλείαν ταύτην ὑπόσχεται ὁ Κύριος εἰς τοὺς Μαθητὰς καὶ τοὺς πιστοὺς, ὡς ἐπιβράβευσιν τῆς εἰς Αὐτὸν πίστεώς των (Λουκ. 22,29-30).

Ἐν τῇ Κ.Δ. ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ παρίσταται ὡς δεῖπνον (Λουκ. 22,30: 14,16) καὶ δὴ ὡς γαμήλιον δεῖπνον (Ματθ. 22,2-10). Οἱ προσκεκλημένοι δὲν προέρχονται μόνον ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ἀλλ' «ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἤξουσι καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν» (Ματθ. 8,11: Λουκ. 13,29: 14,21-23). Εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ ὅτι ὁ Κύριος ὁμιλῶν περὶ τοῦ δείπνου τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ θέλων ἀσφαλῶς νὰ τονίσῃ τὸν ἄκρως χαρμόσυνον χαρακτῆρα αὐτοῦ, παρουσιάζει τοῦτο οὐ μόνον ὡς «γαμήλιον δεῖπνον» (Ματθ. 22,1: 25,1,10), ἀλλὰ καὶ

1. Πρβλ. Β. Ἰωαννίδου, Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, Ἀθήναι 1955. Ο. Cullmann, La royauté du Christ dans le Nouveau Testament, ἐν Foi et Culte... σ. 13. Τοῦ αὐτοῦ, Christologie..., σ. 167. J. Bossc, L' office royal du Seigneur Jésus Christ, Genève 1957. Γ. Πατρώου, Σχέσις παρόντος καὶ μέλλοντος εἰς τὴν περὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου θεολογίας, Ἀθήναι 1975. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ συγχρόνῳ δυτικῇ θεολογίᾳ, Ἀθήναι 1977.

ἑαυτὸν ὡς «νυμφίον» (Ματθ. (Ματθ. 9,15) ταῦτιζόμενον πρὸς τὸν «θεῖον Νυμφίον» τῆς Π.Δ. (πρβλ. Ὁσηὲ 2,21-22)², καὶ τοὺς μαθητάς του ὡς «υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος» (Ματθ. 9,15)³.

Ὁ Ἰωάννης μαρτυρεῖ: «καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λεγόντων· ἀλληλούϊα, ὅτι ἐβασίλευσεν Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παντοκράτωρ. Χαίρομεν καὶ ἀγαλλιῶμεν, καὶ δώσομεν τὴν δόξαν αὐτῷ, ὅτι ἦλθεν ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου... Καὶ λέγει μοι· γράψον· μακάριοι οἱ εἰς τὸν γάμον τοῦ ἀρνίου κεκλημένοι» (Ἀποκ. 19,6.7.9). «Ἄν λάβωμεν ὑπ' ἕψει τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ἐν τῇ Π.Δ. ἡ σχέσις μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἰσραὴλ θεωρεῖται ὡς συζυγικὴ σχέσις, δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν διατι ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Κ.Δ. παρουσιάζεται ὡς γάμος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς, διὰ τῆς θυσίας του, ἀναγεννηθείσης ἀνθρωπότητος⁴. Ἐν τῇ ἐσχατολογικῇ διαστάσει τῶν εἰκότων τῆς Ἀποκαλύψεως θὰ πρέπει νὰ ἴδωμεν κεκλημένους⁵ εἰς «τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ Ἀρνίου» τοὺς ὑπὸ τοῦ Κυρίου μακαριζομένους, ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ ὄρους ὀμιλίᾳ (Ματθ. 5,3-11), «τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ τυφλοὺς καὶ χωλοὺς», τοὺς «εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμοὺς» ἀπομεμονωμένους, τῆς παραβολῆς τοῦ μεγάλου δείπνου (Λουκ. 14,22-23) ὡς καὶ αὐτοὺς ὄτινες «ἐλεύκανον τὰς στολάς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι» «τοῦ Ἀρνίου τοῦ ἐσφαγμένου ἀπὸ καταβολῆς κόσμου» (Ἀποκ. 7,14: 13,8), τοὺς συναποτελοῦντας τὸ «μυστικὸν σῶμα» τῆς Νύμφης⁶ τοῦ Ἀρνίου. Ἐὰν δέ τις θελήσῃ νὰ πληροφορηθῇ περὶ τῶν κατὰ τὸ ἐν λόγῳ γαμήλιον δεῖπνον προσφερομένων, «ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις· τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὃ ἐστὶν ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ» (Ἀποκ. 2,7) καὶ «τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου» (2,17).

2. Β. Βέλλα, Ὁσηὲ, Ἀθήναι 1947, σ. 39.

3. Ἰωάν. 3,29., ἐνθα ὁ Βαπτιστῆς Ἰωάννης ὀνομάζει ἑαυτὸν «φίλον τοῦ Νυμφίου». Πρβλ. Γ. Γρατσέα, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς, βάζει τῶν πηγῶν, Ἀθήναι 1968, σ. 126.

4. Πβλ. Σ. Ἀγουρίδη, Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη, Ἀθήνα 1978, σ. 94 ἐξ.

5. Τὸ γεγονός καθ' ὃ, ὁ Θεὸς εἶναι «ὁ καλῶν» καὶ οἱ Χριστιανοὶ οἱ «κεκλημένοι» ἀνευ ἄλλου προσδιορισμοῦ δεικνύει, ὅτι τὸ «καλεῖν» ἐν τῇ Κ.Δ. εἶναι *terminus technicus* σχετιζόμενον μὲ τὸ γεγονός τῆς σωτηρίας». K. S c h m i d t, ἄρθρον «Ἐκκλησία» ἐν T.W.N.T., σ. 490.

6. Ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, ἡ Ἐκκλησία ὅτε μὲν ὀνομάζεται «Γυνή» (12,13-17:19,7: 21,9), ὅτε δὲ «Νύμφη» (21,2.9; 22,17) τοῦ Ἀρνίου. Ἡ τοιαύτη πνευματικὴ σχέσις μεταξὺ Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας διδάσκεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐν Ἐφεσ. 5, ἐν ᾧ ὁ Ἀπόστολος ἐναλλάσσει τὰς ἐννοίας περὶ Ἐκκλησίας ὡς «Σώματος τοῦ Χριστοῦ» καὶ ὡς «Νύμφης Χριστοῦ». Ἀ. Γιεβτιτς, Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἀπ. Παύλου κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, Ἀθήναι 1967, σ. 118. Πρβλ. Ν. Γεωργιόπουλου, Ἡ Ἀγιότης τῆς Ἐκκλησίας ἐξ Ὁρθοδόξου ἐπόψεως, Ἀθήναι 1967, σ. 44-46.

Ἐάν τὸ «ξύλον τῆς ζωῆς»⁷ ἀνενέεωε τὴν ζωὴν τῶν πρωτοπλάστων ἐν τῷ παραδείσῳ καὶ τὸ νέον «μάννα» ἐπιστεύετο, καθὼς ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι θὰ χορηγηθῆ ὑπὸ τοῦ Μεσσίου⁸, ὁ Ἄρτος ὁ ζῶν, καθ' ὑπέρβασιν τῶν προσδοκιῶν, κυρίως τοῦ μεταγενεστέρου Ἰουδαϊσμοῦ, εἶναι τὸ νέον «ξύλον τῆς ζωῆς» καθ' ὅτι εἶναι «ὁ Ἄρτος τῆς ζωῆς», τὸ «μυστικὸν μάννα», τὸ «πνευματικὸν βρώμα» περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Ἄπ. Παῦλος ἐν 1 Κορ. 10,3.

Τὸ ἐνδιαφέρον ὅμως εἶναι, ὅτι ὁ Κύριος δὲν καλεῖ μόνον τὸν πιστὸν εἰς τὸ γαμήλιον δεῖπνον τῆς βασιλείας του, ἀλλ' ἐν ταύτῳ ζητεῖ νὰ τοῦ ἀνοίξῃ τὴν θύραν διὰ νὰ εἰσέλθῃ πρὸς αὐτὸν καὶ δειπνήσῃ μετ' αὐτοῦ (Ἄποκ. 3,20). Προφανῶς ἐνταῦθα εὐρισκόμεθα πρὸ τῆς εὐχαριστιακῆς ἐμπειρίας τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰωάννης ζῆ. Ὑπὸ τὸ φῶς ταύτης δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸ εὐχαριστιακὸν καὶ ἐσχατολογικὸν περιεχόμενον τοῦ χωρίου⁹. Ἡ κοινωνία ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ εἶναι πρόγευσις τῆς κοινωνίας ἐν τῷ δείπνῳ τοῦ γάμου τοῦ Ἀρνίου, ὅτε δηλαδὴ ὁ πιστὸς θὰ ἴδῃ τὸν Κύριον «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» (1 Κορ. 13,12).

Οὕτως, «ὁ Ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ», μεταλαμβάνομενος ὑπὸ τῶν πιστῶν, δίδει εἰς αὐτοὺς τὴν αἰώνιον ζωὴν διὰ τῆς μετοχῆς τούτων εἰς τὴν ταπεινώσιν καὶ τὴν δόξαν τοῦ Ἰησοῦ. Ὡς ἀραβῶν δὲ τῆς μελλούσης ζωῆς καὶ βασιλείας ἱκανοῖ αὐτοὺς νὰ προγεύωνται ἀπὸ τοῦδε «ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας» ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Θείας Εὐχαριστίας, τῆς ἀρρήτου πνευματικῆς χαρᾶς, τῆς ὁποίας θὰ ἀπολαύσωσιν ἐν τῷ Δείπνῳ τοῦ Γάμου τοῦ Ἀρνίου, κατὰ τὸ ὁποῖον Νύμφη τοῦ Ἀρνίου δὲν θὰ εἶναι μόνον ἡ Ἐκκλησία ὡς τὸ σύνολον πιστῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ψυχὴ τῆς ὁποίας «τροφή» εἶναι ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, «ὁ Ἄρτος ὁ ζῶν».

7. Πβλ. Γεν. 2,9, 3,24; Παροιμ. 3,18; 11,30; 13,12; 15,4.

8. Διαθ. Λευτ 18,10; I Ἐνώχ 25,4-5 κατὰ τὴν ἐκδ. Σ. Ἀ γ ο υ ρ ἰ δ ο υ, Τὰ Ἀπόκρυφα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τ. 1, Ἀθῆναι 1974, σ. 204. 305.

9. Σ. Ἀ γ ο υ ρ ἰ δ ο υ, μν. ἐργ., σ. 75 ἐξ. P. Prigent, μν. ἐργ., σ. 30. Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ ἐν τῇ ἐκδόσει Texte Oecuménique de la Bible, Nouveau Testament, Paris 1972, σ. 784, ἀκόλουθος μετάφρασις τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου: «Voici, je me tiens à la porte et je frappe. Si quelqu' un entend ma voix et ouvre la porte, j' entrerais chez lui et je prendrai la Cène avec lui et lui avec moi».